

Για τη θεωρία των πολιτικών κομμάτων

Μιχάλης Σπουρδαλάκης*

«... Το να γράφει κανείς την ιστορία ενός κόμματος δεν σημαίνει τίποτα λιγότερο από το να γράφει την ιστορία αυτής της χώρας από τη συγκεκριμένη οπτική γωνία... (αυτή δε η ιστορία) μπορεί μόνο να προκύψει σαν αποτέλεσμα της σύνθετης απεικόνισης της κοινωνίας και του κράτους στην ολότητά τους».

A. Gramsci, *Τετράδια Φυλακής*¹
N.Y. International Publishers 1978, p. 151

Εισαγωγή

Ένα από τα λίγα σημεία συμφωνίας μεταξύ μαρξιστών και μη στο χώρο των κοινωνικών επιστημών είναι η σπουδαιότητα των πολιτικών κομμάτων σε όλες τις χώρες γενικά και στις «αναπτυγμένες» καπιταλιστικές ειδικότερα. Παρόλη όμως την αναμφισβήτητη αυτή αναγνώριση της σπουδαιότητας των κομμάτων υπάρχει μια δυσανάλογα πτωχή σε μέγεθος και ποιότητα βιβλιογραφία που να δίνει μερικές βασικές κατευθυντήριες γραμμές στην έρευνα και στην ανάλυση του εξελισσόμενου χαρακτήρα των πολιτικών κομμάτων. Οι μελέτες είναι κυρίως στενά εμπειρικές ή συγκυριακές (στα πλαίσια γενικότερων κοινωνικών μελετών) ή τέλος, στην καλύτερη περι-

* Dept. of Political Science, Carleton University, Ottawa, Ont., Canada

1. A. Gramsci, *Selections from Prison Notebooks*, New York, International Publishers, 1978, σελ. 151. Παρόμοια παρατήρηση γίνεται από τον R. Macridis στο *Political Parties*, New York, Harper and Row, 1967, σελ. 9-10.

πτωση, μελέτες της ιστορικής εξέλιξης των κομμάτων σαν θεσμού, που μια και δεν ασχολήθηκαν με μερικά πρωταρχικά/διαχρονικά ερωτήματα ξεπεράστηκαν από την αδυσώπητη χιονοστιβάδα της κοινωνικής εξέλιξης.

Έτσι, για παράδειγμα, από τη μια μεριά οι μη μαρξιστικές αναλύσεις —παρά τις αναμφισβήτητες διαφορές τους— κατέληγαν στο συμπέρασμα ότι τα κόμματα είναι κύρια όργανα εκπροσώπησης και προώθησης της πληθώρας των κοινωνικών συμφερόντων απέναντι στο «κράτος διαιτητή», το οποίο στην καλύτερη περίπτωση γίνεται αντικείμενο της σύγκρουσης αυτών των συμφερόντων. Το αποτέλεσμα αυτών των αναλύσεων, παρά τα θετικά τους σημεία, ήταν μια σειρά από γενικεύσεις και στατικά μοντέλα κατανόησης της πολυδιάστατης σχέσης μεταξύ κόμματος και κοινωνίας. Αποτέλεσμα που ήταν ανίκανο να εξηγήσει τις ποικίλες μορφές που πήρε η ανάπτυξη των κομμάτων στις διάφορες χώρες, τους λόγους της αποτυχίας των «προφητικών» μοντέλων της «σύγκλισης» και της επανεμφάνισης της όξυνσης των ιδεολογικών διαφορών σαν βάσης της οργάνωσης και έκφρασης της πολιτικής των κομμάτων.

Από την άλλη μεριά, το μεγάλο μέρος της μαρξιστικής προβληματικής αναλώνεται σ' αυτό που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε «πλατωνικό σχεδιασμό» του επαναστατικού κόμματος ή σε πολεμικές ενάντια στα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα. Τα θεωρητικά αξιώματα στα οποία στηρίχτηκε αυτή η μαρξιστική προβληματική ήταν: α) η τέλεια σχεδόν αντιστοιχία μεταξύ κοινωνικών τάξεων και πολιτικών κομμάτων και β) η «εργαλειακή» αντίληψη για το σύγχρονο κράτος σαν θεσμού «που διευθύνει τις κοινές υποθέσεις όλης της αστικής τάξης». Έτσι, το πρόβλημα που γεννιόταν από την ύπαρξη πανίσχυρων από τη μια μεριά αστικών κομμάτων και αριθμητικά αδύνατης αστικής τάξης από την άλλη, εξηγείτο με γενικολογίες του τύπου «έλλειψη ταξικής συνείδησης», «αφθονία πόρων» κτλ. Όσον αφορά δε τη σχέση κομμάτων-κράτους, αυτή γινόταν κατανοητή απλά σαν σχέση «πρακτόρευσης» ταξικών συμφερόντων στον κυρίαρχο θεσμό εξουσίας.

Παρακάτω θα προσπαθήσουμε να παρουσιάσουμε κριτικά την υπάρχουσα βιβλιογραφία και ταυτόχρονα θα επιχειρήσουμε μια κατ' αρχήν σύνθεση των αρνητικών και θετικών σημείων που προκύπτουν από αυτές τις δύο τάσεις. Για την πιο οργανωμένη παρουσίαση της προβληματικής μας, κωδικοποιήσαμε τις παραμέτρους που συμβάλλουν στην απάντηση του ερωτήματος «*Τί είναι πολιτικό κόμμα*» με τέσσερις ξεχωριστούς κύκλους ερωτημάτων, που

αποτελέσαν και τα κεφάλαια αυτής της εργασίας: Α) Ανάπτυξη και εξέλιξη πολιτικών κομμάτων. Β) Σχέση κόμματος-κοινωνίας. Γ) Σχέση κόμματος-εξουσίας/κράτους και Δ) Σχέση κόμματος-(πολιτικής) κουλτούρας. Μια ματιά σ' αυτά τα ερωτήματα-οδηγούς κάνει φανερό πως η συστηματική εξέταση των πολιτικών κομμάτων περνάει μέσα από την εξέταση ολόκληρου του κοινωνικού σχηματισμού. Αυτό το γεγονός δεν δικαιολογεί απλά την επιλογή των ερωτημάτων που θέσαμε αλλά υπογραμμίζει και τη στενή σχέση μεταξύ τους.

Πριν προχωρήσουμε στη συστηματική εξέταση αυτών των ερωτημάτων, για να αποφύγουμε κάθε παρεξήγηση, θα θέλαμε να κάνουμε δυο ακόμα παρατηρήσεις. Πρώτο, ότι όλη η παρουσίαση περιστρέφεται γύρω από τις χώρες του «αναπτυσσόμενου καπιταλισμού». Οι αναπτυσσόμενες καπιταλιστικές χώρες παρουσιάζουν μια σειρά από κοινά χαρακτηριστικά στον κοινωνικό τους σχηματισμό, διάφορα των χαρακτηριστικών που παρουσιάζουν οι υπόλοιπες χώρες. Με αυτό φυσικά δεν αφήνουμε να εννοηθεί πως δεν υπάρχουν διαφορές μεταξύ αυτών των χωρών. Όμως οι διαφορές αυτές δεν είναι δομικής σημασίας μια και συνήθως έχουν συγκυριακό χαρακτήρα. Δεύτερο, θα πρέπει να πούμε ότι έχει γίνει συνειδητή προσπάθεια διαφορετικής προσέγγισης μεταξύ των εργατικών κομμάτων και εκείνων που ονομάζονται αστικά. Θα ήταν μεθοδολογικό λάθος να χρησιμοποιούσαμε κοινές θεωρητικές αρχές ανάλυσης για τις δύο αυτές κατηγορίες κομμάτων.² Αυτά τα δύο είδη κομμάτων δεν έχουν μόνο τέλεια διαφορετική ιστορική ανάπτυξη, αλλά παράπέρα υποστηρίζουν και προσπαθούν να πραγματώσουν διαμετρικά αντίθετα κοινωνικά οράματα. Το τελευταίο αυτό υπαγορεύει διαφορετική συμπεριφορά απέναντι στο πολιτικό σύστημα και στους μηχανισμούς εξουσίας, γεγονός που μας υποχρεώνει σε διαφοροποίηση της θεωρητικής μας προσέγγισης.

2. Ν. Πουλαντζάς, *Political Power and Social Classes*, Λονδίνο, Verso, 1978, σελ. 300.

Η ανάπτυξη και εξέλιξη των πολιτικών κομμάτων

Πρωτογενείς κομματικούς σχηματισμούς πρωτοσυναντάμε στην αρχαία πόλη-κράτος, όπου οι ελεύθεροι πολίτες κατά καιρούς οργανώνονταν όταν τους απασχολούσε κάποιο θέμα με σκοπό την επικράτηση των απόψεών τους στην αγορά. Παρόλο που τον Μεσαίωνα η κοινωνικο-πολιτική δομή που αναπτύχθηκε δεν άφηνε περιθώρια ανάπτυξης κομμάτων, σε μερικές ιταλικές πόλεις καθώς και στο Βυζάντιο δημιουργήθηκαν κάποιες πολιτικές ομαδοποιήσεις που θα μπορούσε κανείς να χαρακτηρίσει σαν «οιονεί» πολιτικά κόμματα. Αργότερα, μεταξύ 13ου και 17ου αιώνα, τέτοιου είδους κομματικοί σχηματισμοί έγιναν συνώνυμοι με μηχανισμούς μηχανορραφιών και γενικότερα παρασκηνιακής δραστηριότητας, εξαρτώντας τη λειτουργία και ύπαρξή τους από την ιδιαίτερη σχέση που αναπτυσσόταν μεταξύ των ηγετών αυτών των ομάδων και της μοναρχίας. Παρόλα αυτά, κατόρθωναν να έχουν κάποιο λόγο στη διαδικασία επιλογής προσώπων για τους διοικητικούς μηχανισμούς εξουσίας.

Όμως, ανεξάρτητα από το πόσα διαφορετικά είδη πρωτογενών κομματικών σχηματισμών μπορούμε να διακρίνουμε, δεν υπάρχει αμφιβολία, ότι τα πολιτικά κόμματα είναι προϊόντα της ανάπτυξης του καπιταλισμού. Πρωτοπαρουσιάστηκαν και αναπτύχθηκαν παράλληλα με τη γέννηση και ανάπτυξη του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, έτσι που σε μεγάλο βαθμό η εξέλιξη του ενός αντανακλάται στην εξέλιξη και στις μεταλλαγές του άλλου. Ορισμένοι μελετητές μάλιστα αποδίδουν τη γέννηση των κομμάτων σχεδόν αποκλειστικά στη βιομηχανική επανάσταση.³ Η εν πολλοίς ντετερμινιστική και θετικιστική λογική αυτών των μελετητών συνοψίζεται στο ότι η βιομηχανική επανάσταση είχε σαν αποτέλεσμα τη διάδοση του δικαιώματος «του ψηφίζειν», που είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την ίδρυση πολιτικών κομμάτων.⁴ Άλλοι πάλι με όμοια λογική αποδίδουν την εμφάνιση των κομμάτων στην είσοδο των μαζών

3. R. Macridis, *οπ. παρ.*, σελ. 14. J. Blondel, «Mass Parties and Industrialized Societies» στον ίδιο, *Comparative Government*, London, Macmillan, 1979, σελ. 117. Επίσης, H. Daalder, «Parties Elites and Political Development» στο G. Di Palma, *Mass Politics in Industrial Societies*, Chicago, Markham Publishing Co., 1972.

4. J. Blondel, *οπ. παρ.*, σελ. 119.

στον πολιτικό στίβο, κάτι που βλέπουν να θεσμοποιείται με την εμφάνιση κοινοβουλίων.⁵

Η χρησιμότητα αυτών των απόψεων ξεπηδά από την υπογράμμιση της παράλληλης εξέλιξης κομμάτων και καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Οι αναλύσεις όμως αυτές παραμένουν ιδιαίτερα περιγραφικές και η μεθοδολογική τους σπουδαιότητα περιορίζεται σημαντικά. Το γεγονός της παράλληλης εμφάνισης πολιτικών κομμάτων και βιομηχανικής ανάπτυξης δεν αποδεικνύει με κανένα τρόπο πως το τελευταίο είναι η αιτία εμφάνισης του πρώτου. Οι λεγόμενες μη βιομηχανικές χώρες είναι ένα καλό παράδειγμα για το αντίθετο. Τέλος, η προβληματική που αποδίδει την εμφάνιση των κομμάτων στην εξέλιξη των κοινοβουλευτικών θεσμών δεν είναι περισσότερο χρήσιμη μια και αναγκαστικά καταλήγει σε δίλημμα του τύπου «η κόττα έκανε το αυγό ή το αυγό την κόττα».

Έτσι, πολλοί μελετητές, ξεπερνώντας το παραπάνω πρόβλημα, έκαναν την εύστοχη παρατήρηση πως η κοινή βάση όλων αυτών των ιστορικών «συμπτώσεων» είναι η γέννηση και ανάπτυξη του καπιταλιστικού συστήματος και οι βαθειές κοινωνικές συγκρούσεις που αυτό δημιούργησε. Θα πρέπει να πούμε, ότι αυτή η διαπίστωση δεν είναι αποκλειστικό χαρακτηριστικό των μαρξιστικών ή άλλων ριζοσπαστικών αναλύσεων. Αν και είναι φανερό πως υπάρχει διαφορά στην οπτική γωνία, πολλοί μελετητές με φιλελεύθερο προσανατολισμό έχουν καταλήξει στο ίδιο συμπέρασμα. Ο Βορειοαμερικανός Curtis, για παράδειγμα, υποστηρίζει πως δεν ήταν μόνο η επέκταση του δικαιώματος της ψήφου αλλά και τα «αποτελέσματα της ταξικής διαίρεσης που οδήγησαν στη δημιουργία του σύγχρονου κόμματος».⁶ Ενώ ο Dahrendorf, από την άλλη μεριά του Ατλαντικού, κάνοντας την παρατήρηση ότι η εμφάνιση των κομμάτων σήμανε στην ουσία της «τη μεταφορά των πολιτικών συγκρούσεων από το εργοστάσιο και τους δρόμους στους θεσμούς συνδιαλλαγής και στη βουλή»,⁷ αναφερόταν ουσιαστικά στις δομές/αιτίες ανάπτυξης των κομμάτων: αυτές της κοινωνικής ρήξης και του πολιτικού αγώνα.

5. M. Duverger, *Political Parties*, New York, John Wiley and Sons Inc., 1973, σελ. 426 & xxiii-xxiv.

6. M. Curtis, *Comparative Government and Politics*, New York, Harper and Row, 1968, σελ. 148.

7. R. Dahrendorf, *Class and Class Conflict in Industrial Society*, Stanford, Stanford University Press, 1967, σελ. 62.

Αυτό που πρέπει να υπογραμμίσουμε εδώ είναι ότι η βάση της δημιουργίας και ανάπτυξης των κομμάτων είναι κάποιου είδους κοινωνική ρήξη και οι συνεπαγόμενες συγκρούσεις. Βέβαια, για τους φιλελεύθερους μελετητές η έννοια της «ρήξης-σύγκρουσης» (cleavage) είναι «πλουραλιστική» και πολυεπίπεδη με έμμεση και όχι δομική σχέση με την οικονομική βάση. Έτσι, για παράδειγμα, ο Lipset και ο Rokkan, αφού μας βεβαιώνουν ότι γενικά τα κόμματα είναι προϊόντα κοινωνικών ρήξεων και ανταγωνισμών, εκθέτουν στη συνέχεια μια σειρά από τέτοιες κοινωνικές διαφορές. Αυτές έχουν «τη ρίζα τους στη βιομηχανική επανάσταση» και κατά συνέπεια είναι οι αιτίες ανάπτυξης των κομμάτων. Σαν τέτοιες αναφέρουν την αντίθεση ιδιοκτητών ή /και εργοδοτών με ενοικιαστές ή/ και εργάτες, την αντίθεση «πρωτογενούς» και «δευτερογενούς» οικονομίας, αστικών και αγροτικών συμφερόντων κτλ.⁸ Από την άλλη μεριά, για τους περισσότερους μαρξιστές, η ιστορία της δημιουργίας των κομμάτων είναι η ιστορία των πολιτικών αγώνων των διαφόρων τάξεων, που «ενώθηκαν κάτω από την πίεση των κοινών οικονομικών συμφερόντων κατά τη διάρκεια του περάσματος στον καπιταλισμό».⁹ Έτσι, με αυτό το σκεπτικό, τα κόμματα αντιμετωπίζονται απλά σαν όργανα των διαφορετικών και συχνά ανταγωνιστικών συμφερόντων των διαφόρων τάξεων και στρωμάτων.

Παρόλο που οι κοινωνικές διαφορές βρίσκονται στη βάση της εμφάνισης και ανάπτυξης των κομμάτων, είναι φανερό πως οι παραπάνω δυο απόψεις παρουσιάζουν σοβαρές αδυναμίες. Η πρώτη, με το να μη διακρίνει μεταξύ δομικών/πρωταρχικών και δευτερογενών κοινωνικών διαφορών καταλήγει σε ένα είδος θετικιστικού πλουραλισμού ανίκανου να εξηγήσει τον τρόπο εμφάνισης και ανάπτυξης ορισμένων περιπτώσεων, για παράδειγμα το χρόνο εμφάνισης των κομμάτων που αντιπροσωπεύουν εθνικές μειονότητες, που ίσως υπήρχαν αιώνες πριν την εμφάνιση της πολιτικής αντιπροσωπείας τους μέσω κομματικών μηχανισμών. Από την άλλη μεριά, η δεύτερη άποψη, αν και περισσότερο υλιστικά προσανατολισμένη, είναι αντιπροσωπευτική περίπτωση χοντροκομμένης μαρξιστικής ανάλυσης, που ταυτίζει τα κόμματα με τις τάξεις. Είναι

8. S.M. Lipset and S. Rokkan, *Party System and Voter Alignments*, New York, 1957, σελ. 19 και εξής.

9. San Francisco Bay Area Kapitalistate Group, «Political Parties and Capitalist Development», *Kapitalistate*, No 6, Fall 1977, σελ. 7-38.

μια θέση που αδυνατεί να εξηγήσει τις λεπτομέρειες των διαφορών καθώς και τις ιδιαιτερότητες της εμφάνισης των κομμάτων.

Με άλλα λόγια, καμιά από τις παραπάνω απόψεις δεν μπορεί να γίνει δεκτή όπως είναι. Με την επισημοποίηση του διαχωρισμού μεταξύ οικονομικής και πολιτικής σφαίρας στις καπιταλιστικές κοινωνίες, η συσκότιση της ταξικής (οικονομικής) βάσης των πολιτικών συγκρούσεων έρχεται σαν φυσικό αποτέλεσμα. Κατά συνέπεια, θα ήταν λογικό να προτείνουμε πως οι ταξικοί ανταγωνισμοί στον καπιταλισμό εκφράζονται ευκολότερα πολιτικά μέσω μιας σειράς άλλων κοινωνικοπολιτικών διαφορών και συγκρούσεων όπως εθνικιστικών, τοπικιστικών, θρησκευτικών κ.ά. Θα υποστηρίξαμε μάλιστα πως αυτές οι συγκρούσεις έχουν μια δική τους υλική διάσταση που συχνά καθορίζει τη μορφή και τις ιδιαιτερότητες του πολιτικού λόγου και έτσι σε πολύ μεγάλο βαθμό την όλη δυναμική των κομμάτων, κάτι που δεν μπορεί να αμφισβητηθεί απλά με την υπογράμμιση της σπουδαιότητας των ταξικών ανταγωνισμών. Έτσι, μεθοδολογικά μπορούμε να συμπεράνουμε πως σε κάθε συστηματική εξέταση της ανάπτυξης ενός κόμματος θα πρέπει πρώτα να αναλύουμε τους ταξικούς ανταγωνισμούς που αποτελούν *σε τελευταία ανάλυση* τη βάση ανάπτυξής του. Κατόπιν, θα πρέπει απαραίτητα να προχωρούμε στην ανάλυση της δυναμικής άλλων κοινωνικών διαφορών και ανταγωνισμών που καθορίζουν τις λεπτομέρειες αυτής της ανάπτυξης.

Παρά τη σπουδαιότητα του παραπάνω συμπεράσματος είναι φανερό πως οι κοινωνικές διαφορές και ανταγωνισμοί, όσο έντονοι και αν είναι, δεν οδηγούν αυτόματα στη δημιουργία κομμάτων. Το επίπεδο και γενικότερα οι συνθήκες του πολιτικού ανταγωνισμού πρέπει να θεωρούνται σπουδαίοι παράγοντες της μορφής και της δυναμικής της ανάπτυξης των κομμάτων: Σκοπός κάθε κόμματος είναι να «δρα... στις συνθήκες του ανταγωνισμού για την κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας». ¹⁰ Κατά συνέπεια (τα κόμματα) επηρεάζονται τόσο από το επίσημο (συνταγματικό) πλαίσιο όσο και από την εθιμική συγκυρία της πολιτικής τους ύπαρξης. Η γνώση των επισήμων και των επισημοποιημένων/εθιμικών καναλιών πολιτικής έκφρασης ή/ και διαμαρτυρίας είναι ιδιαίτερα χρήσιμη στην εξέταση της δυναμικής της ανάπτυξης των κομμάτων. ¹¹ Είναι

10. J. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, New York, Harper Torchbooks, 1962, σελ. 283.

11. S.M. Lipset and S. Rokkan, *οπ. παρ.*

φανερό για παράδειγμα πως θα έχουμε διαφορετικού είδους ανάπτυξη πολιτικών κομμάτων σε ένα πολίτευμα που η ελευθερία του τύπου ή το δικαίωμα του συνέρχεσθαι είναι (πρακτικά) άγνωστα, και σε ένα πολίτευμα στο οποίο όλα τα πολιτικά δικαιώματα είναι συνταγματικά και λειτουργικά κατοχυρωμένα. Επίσης, σημαντική είναι η εθιμική συγκυρία και γενικά οι λιγότερο σταθερές παράμετροι της πάλης για την εξουσία.¹² Αυτές οι παράμετροι είναι: Ο βαθμός εφαρμογής του συνταγματικού πλαισίου εξουσίας, η τακτική, η στρατηγική και ο πολιτικός λόγος όλων των συμμετεχόντων στον ανταγωνισμό για την κατάκτηση της εξουσίας, καθώς και ο αντίκτυπος των ιστορικών εμπειριών του συγκεκριμένου κοινωνικού σχηματισμού.

Για την πληρέστερη κατανόηση του συμπεράσματος της προηγούμενης παραγράφου, μπορούμε να αναφερθούμε στο παράδειγμα της ανάπτυξης των εργατικών κομμάτων. Η ανάπτυξη των κομμάτων αυτών έγινε σε δυο διαφορετικά ιστορικά «στάδια».¹³ Το πρώτο περιλάμβανε τη σύμπτυξη οργανώσεων προάσπισης εργατικών συμφερόντων αμυντικού κυρίως χαρακτήρα (π.χ. συνδικάτων, εργοστασιακών ομάδων, εργατικών περιφερειακών οργανώσεων).¹⁴ Σε αυτή τη φάση, αυτές οι εργατικές πρωτοβουλίες εκφράζονταν πολιτικά μέσα από αστικές και μικροαστικές οργανώσεις και κόμματα. Συνέβαλαν δε αποφασιστικά στον αγώνα για φιλελευθεροποίηση των καθεστώτων και την εισαγωγή πολιτικών δικαιωμάτων.¹⁵ Σε ένα δεύτερο στάδιο και με την όξυνση των αντιθέσεων του καπιταλισμού, το εργατικό κίνημα χρησιμοποιώντας τις δημοκρατικές κατακτήσεις στις οποίες και αυτό είχε συμβάλει προχώρησε στην ίδρυση εργατικών κομμάτων, ικανών να συμμετέχουν αυτόνομα στον αγώνα για την κατάκτηση της εξουσίας.¹⁶

12. Το ίδιο γίνεται σωτηρά παραδεκτό και από τον H. Daalder, όταν μιλά για «σημεία σύγκρουσης του κομματικού συστήματος» σαν σημαντικών παραγόντων ανάπτυξης των ίδιων των κομμάτων. H. Daalder, *όπ. παρ.*

13. G. Therborn, *What Does the Ruling Class Do when it Rules?* London, Verso, 1980, σελ. 213.

14. *Όπ. παρ.*, σελ. 194.

15. G. Therborn, «The Rule of Capital and the Rise of Democracy», *New Left Review*, No 103, May-June 1977, σελ. 34.

16. Παρενθετικά θα λέγαμε πως μόνο κάτω από αυτή την προβληματική μπορεί να γίνει δεκτή και η θέση πως η ανάπτυξη και επέκταση του καπιταλισμού δυνάμωσε την εργατική τάξη.

Παραπέρα, η σπουδαιότητα που είχε για την ανάπτυξη των κομμάτων του πολιτικού πλαισίου του ανταγωνισμού για την εξουσία, μπορεί να φανεί και από την ιστορική σειρά εμφάνισης των διαφόρων αστικοδημοκρατικών δικαιωμάτων.¹⁷ Μιλώντας πάντα για τη «Δύση», ήταν γύρω στον 18ο αι. που επιτεύχθηκε η κατοχύρωση δημοκρατικών δικαιωμάτων όπως η ελευθερία του τύπου, το δικαίωμα της ελεύθερης απασχόλησης κ.α. Ενώ η κατάκτηση των άμεσα πολιτικών δικαιωμάτων (π.χ. δικαίωμα του ψηφίζειν, του συνέρχεσθαι κλπ.) πραγματοποιείται γύρω στο 19ο αι. Σ' αυτή μάλιστα την περίοδο θα μπορούσαμε να τοποθετήσουμε την εμφάνιση των πολιτικών κομμάτων¹⁸ και του ανοικτού κομματικού ανταγωνισμού.

Παρόλα αυτά, η ανάπτυξη αυτή του κομματικού συστήματος δεν πρέπει να νοηθεί σαν μια «φυσιολογική» έκφραση της πληθώρας των κοινωνικών αιτημάτων. Όπως πολύ σωστά έχει παρατηρήσει ο C.B. Macpherson, το κομματικό σύστημα που «ξεκίνησε (ιστορικά) σαν μέσο διακανονισμού των διαφορών μερίδων της κυρίαρχης τάξης στην Αγγλία και όταν το δημοκρατικό δικαίωμα της ψήφου δεν μπορούσε να εμποδίζεται πια, επεκτάθηκε με σκοπό τον έλεγχο της δημοκρατίας. Έτσι, ο κύριος σκοπός του κομματικού συστήματος ήταν εξ αρχής ο μετριασμός του ταξικού ανταγωνισμού».¹⁹ Σε αυτό ακριβώς το σημείο βρίσκεται και η σπουδαιότητα, όπως είπαμε και παραπάνω, της «εθιμικής συγκυρίας και των λιγότερο σταθερών παραμέτρων του ανταγωνισμού για την εξουσία». Θα υποστηρίζαμε μάλιστα πως όσον αφορά τις φιλελεύθερες δημοκρατίες του αναπτυσσόμενου καπιταλισμού, το συνταγματικό πλαίσιο

17. Δες: R. Alford, *Party and Society*, Chicago, Rand McNally, 1963, σελ. 18 και κυρίως Marchall, *Citizenship and Social Class*, London, Cambridge University Press, 1950.

18. Σ' αυτό το σημείο αξίζει να παρατηρήσει κανείς πως παρά τη μακρόχρονη ιστορία και τη σπουδαιότητα των κομμάτων η συνταγματική τους αναγνώριση δεν είναι παρά μεταπολεμικό φαινόμενο! Πρώτο το ιταλικό σύνταγμα αναγνωρίζει τα κόμματα το 1948, ενώ το γερμανικό κάνει το ίδιο ένα χρόνο αργότερα (άρθρο 21). Ήταν πολύ αργότερα που το σύνταγμα της Πέμπτης Γαλλικής Δημοκρατίας προχωράει σ' αυτή την αναγνώριση (άρθρο 4). Στην Ελλάδα, η αναγνώριση των κομμάτων γίνεται με το Σύνταγμα του '75 (άρθρο 29). Μ. Σπουρδαλάκης, *Convergence of Political Parties: The Greek Case*. Αδημοσίευτη Μ.Α. διατριβή, The University of Manitoba, 1980.

19. C.B. Macpherson, *Democratic Theory: Essays in Retrieval*, London, Oxford University Press, 1973.

του πολιτικού ανταγωνισμού είναι περιορισμένης σημασίας. Αυτό που, κατά τη γνώμη μας, καθορίζει την εμφάνιση και τη μορφή κάποιου κόμματος εκτός από τις πρωτεύουσες ή/ και δευτερεύουσες κοινωνικές διαφορές και συγκρούσεις είναι αυτή καθαυτή η οικονομία της πάλης για την εξουσία. Πιο συγκεκριμένα, η ανάλυση της ύπαρξης και της μορφής ενός κόμματος σήμερα πρέπει να στηριχθεί σε άλλους παράγοντες, όπως στην παράλληλη λειτουργία και δυναμική άλλων κομμάτων, στο βαθμό της αντιπροσωπευτικότητάς τους, στο επίπεδο της ταξικής σύγκρουσης μεταξύ των δύο βασικών τάξεων και στο συσχετισμό δύναμης μεταξύ των διαφόρων στρωμάτων.²⁰ Όλες αυτές οι παράμετροι της ανάπτυξης των πολιτικών κομμάτων πρέπει να εξετάζονται και να γίνονται κατανοητές σε διαλεκτική ενότητα και όχι ξεχωριστά ή μια από την άλλη όπως πιθανώς θα έκανε μια Βεμπερική προσέγγιση του πράγματος.^{21 22}

Η σχέση κόμματος-κοινωνίας

Όπως είδαμε, οι παράμετροι της ανάπτυξης των πολιτικών κομμάτων είναι από τη μια οι κοινωνικοί ανταγωνισμοί και από την άλλη οι συνθήκες του πολιτικού ανταγωνισμού. Αυτό δεν σημαίνει βέβαια πως με μια απλή περιγραφή της αντιπαράθεσης των πολιτι-

20. Για παράδειγμα, ο Πουλαντζάς εξετάζει τη δυναμική του «κυρίαρχου κόμματος» στα στενά πλαίσια των δομικών αναγκών του καπιταλιστικού κράτους ενώ το «δημοκρατικό πλαίσιο» είναι δεδομένο. N. Poulantzas, *State, Power, Socialism*, London, N.L.B., 1978, σελ. 233.

21. Για τον Βέμπερ, οι διαφορές στην ιδιοκτησία γεννούν τάξεις, ενώ οι διαφορές (στον έλεγχο) εξουσίας γεννούν πολιτικά κόμματα. Οι δυο αυτές διαδικασίες εξετάζονται ανεξάρτητα η μια από την άλλη και όχι σε διαλεκτική ενότητα.

22. Η γέννηση και εξέλιξη των πολιτικών κομμάτων προφανώς δεν εξαντλείται στις παραπάνω σελίδες παρά μόνο προσεγγίζεται σε επίπεδο αρχικών-θεωρητικών θέσεων. Υπάρχουν δυο τουλάχιστον πιο ειδικά προβλήματα της ανάπτυξης και εξέλιξης που σχετίζονται με το θέμα και που, ενώ ήταν μέρος της αρχικής μορφής αυτής της εργασίας, η οικονομία του παρόντος άρθρου δεν επέτρεπε την παρουσίασή τους εδώ. Για την ιστορία όμως αναφέρουμε: α) τον προβληματισμό που έχει αναπτυχθεί γύρω από τη λεγόμενη εξαφάνιση/αφομοίωση των πολιτικών κομμάτων, κυρίως από τους O. Kirchheimer, C. Offe και Νίκο Πουλαντζά, και β) το παλαιό αλλά ιδιαίτερα επίκαιρο σήμερα φαινόμενο της αποριζοσπαστικοποίησης των αριστερών γενικά κομμάτων. Εδώ η προβληματική, που αναπτύχθηκε από τους R. Miliband, T. Nairn, L. Panitch και G. Therborn στα πλαίσια συγκεκριμένων ερευνών τους, είναι πολύ ενδιαφέρουσα για το μελετητή του θέματος.

κών κομμάτων μιας χώρας έχουμε και την ανάλυση όλης της κοινωνικο-πολιτικής διαδικασίας. Θα μπορούσαμε μάλιστα να ισχυριστούμε το αντίθετο: Η αντιπαράθεση των κομμάτων είναι αποτέλεσμα μιας μακράς και πολυδιάστατης κοινωνικο-πολιτικής διαδικασίας, που πρέπει να εξεταστεί αν πραγματικά θέλουμε να κατανοήσουμε καλύτερα τη δυναμική των κομμάτων. Με άλλα λόγια, όπως επεσήμανε και ο Γκράμσι, είναι αδιανόητο να θεωρούμε «το μέτρημα των ψήφων, σαν τις πραγματικές κοινωνικές συνθήκες ή σαν την μόνη έκφραση της σχέσης κόμματος-κοινωνίας».²³

Από τους φιλελεύθερους θεωρητικούς που είτε δεν αναγνωρίζουν την ύπαρξη της ταξικής σύγκρουσης ή, στην καλύτερη περίπτωση, δεν την θεωρούν κεντρική αντίθεση στη σύγχρονη κοινωνία, η σχέση κόμματος-κοινωνίας γίνεται αντιληπτή σαν μεσιτική σχέση: Τα πολιτικά κόμματα «πρακτορεύουν» και εξυπηρετούν μια ποικιλία από κοινωνικά συμφέροντα.²⁴ Αυτή όμως η θεώρηση, παρά τα περιγραφικά της πλεονεκτήματα (ότι δηλαδή τα κόμματα με τον ένα ή άλλο τρόπο ανταποκρίνονται στα κοινωνικά αιτήματα), έχει πολύ περιορισμένη ισχύ, θύμα ίσως των λαθεμένων αξιωματών της. Υποθέτει, για παράδειγμα, πως όλα τα κοινωνικά συμφέροντα και αιτήματα είναι «δυνατόν να εξυπηρετηθούν» από τα κόμματα²⁵ και πως κατά ένα μυστηριακό τρόπο τα κόμματα είναι υποχρεωμένα όχι μόνο να ανταποκρίνονται στα διάφορα αιτήματα συναθροίζοντάς τα (aggregation) αλλά και να τα αρθρώνουν μέσα από τις πολιτικές τους πρωτοβουλίες (articulation). Όμως είναι φανερό πως η απλή αριθμητική από τη μια (όλα τα αιτήματα δεν υποστηρίζονται από τον ίδιο αριθμό κοινωνικών ομάδων ή ατόμων) και ο ντετερμινιστικός χαρακτήρας αυτής της άποψης από την άλλη (η συνάθροιση των κοινωνικών αιτημάτων δεν συνεπάγεται αναγκαστικά και πολιτικές πρωτοβουλίες -γάμος και έρωτας δεν πάνε αναγκαστικά μαζί) κάνουν τις θεωρητικές υποθέσεις αυτής της άποψης το λιγότερο προβληματικές.²⁶

23. Βλέπε Α. Gramsci, *όπ. παρ.*, σελ. 192 και εξής.

24. Για μια λεπτομερή περιγραφή αυτής της άποψης: K. Janda, *A Conceptual Framework for the Comparative Analysis of Political Parties*, Sage Publications INC. 1970.

25. J. Brodie, J. Jenson, *Crisis Challenge and Change: Party and Class in Canada*, Toronto, Methuen Publication, 1980.

26. A. Whitaker, *Considerations on a Political Economy of Political Parties* (Αδημοσίευτη εργασία), June 1980, σελ. 2.

Όμοια με την παραπάνω προβληματική είναι η ανάλυση του A. Downs.²⁷ Επιπλέον, ο Downs θέτει στο κέντρο της ανάλυσης του το φαινόμενο του πολιτικού ανταγωνισμού: Στο μοντέλο του, υπάρχει η ίδια αντίληψη για την πολιτική συμπεριφορά όπως και στην κλασική μικροοικονομική θεωρία. Έτσι, τα κόμματα θεωρούνται σαν το συνάθροισμα ατόμων που ενεργώντας ορθολογικά οργανώθηκαν για να υπερασπίζονται τα συμφέροντά τους μέσα στο ανταγωνιστικό περιβάλλον της «εκλογικής αγοράς». Παρόλο που η αντίληψη αυτή βάζει τη σχέση κόμματος-κοινωνίας στο επίκεντρο της προσπάθειας κατανόησης του θεσμού κόμμα και μ' αυτή την έννοια θεωρείται πιο προωθημένη σύλληψη από αυτή που παρουσιάσαμε παραπάνω, πάσχει από τα ελαττώματα που της κληροδότησε το μοντέλο καταγωγής της. Με τον ίδιο τρόπο που η μικροοικονομία στηρίζεται στον ορθολογισμό του «homo economicus» που γίνεται η βάση όχι μόνο της συμπεριφοράς των ατόμων αλλά και των οργανισμών/σεων που αυτά ιδρύουν, η θεωρία του Downs υποβιβάζει τη σχέση κομμάτων-κοινωνίας ή τις σχέσεις μεταξύ κομμάτων σε ατομικές σχέσεις.

Πριν από οτιδήποτε άλλο, τα πολιτικά κόμματα είναι οργανώσεις και παρόλο που υπόκεινται ως ένα βαθμό στον έλεγχο των μελών τους, όπως θα δούμε, δεν μπορεί να κατανοηθούν απλά σαν συνάθροισμα των φυσικών προσώπων που τα αποτελούν. Μετά την ίδρυσή τους, τα κόμματα αναπτύσσουν μια λογική που παρόλο που δεν είναι άσχετη με τα άτομα που τα αποτελούν έχει μια δική της δυναμική. Αντίθετα, αν τα πράγματα είχαν όπως υποστηρίζει ο Downs, δεν θα μπορούσαμε να εξηγήσουμε την αδιαλλαξία που όχι σπάνια δείχνουν τα κόμματα στους οπαδούς τους²⁸ ή το περιοριστικό πλαίσιο που οι ταξικοί, θρησκευτικοί, γλωσσικοί ή εθνικιστικοί ανταγωνισμοί θέτουν σε αυτά.

Άλλες μελέτες θεωρούν τα κόμματα σαν τους μεσάζοντες μεταξύ κυβερνητικού μηχανισμού και κοινωνίας.²⁹ Έτσι τα κόμ-

27. A. Downs, *An Economic Theory of Democracy*, New York, Harper and Row, 1957.

28. Βλέπε, για παράδειγμα, την επιμονή του Γ.Σ.Κ. να κατεβάσει τον Mitterand στις τελευταίες προεδρικές εκλογές και όχι τον Rokkar, που τουλάχιστον σύμφωνα με συφγυμμετρήσεις ήταν πιο δημοφιλής.

29. Βλέπε: S. Neuman, *Modern Political Parties*, Chicago, University of Chicago Press, 1956, σελ. 396-400. P.H. Merkl, *Modern Comparative Politics*, Illinois, The Dryden Press, 1970, σελ. 272-84. M. Curtis, *όπ. παρ.*, σελ. 134-140. Almond and Powel, *Comparative Politics: A Developmental Approach*, Boston, Little Brown and C., 1966, σελ. 73-112. R.

ματα έχουν αναλάβει *ex officio* λειτουργίες που είναι ζωτικές για την ομαλή λειτουργία του όλου συστήματος: Σαν τέτοιες θεωρούνται: «η πολιτική κοινωνικοποίηση», «η πολιτική στρατολόγηση», «η χορήγηση ηγεσίας»,³⁰ «ο σχηματισμός δημοσιοπολιτικής», «η δόμηση εκλογικών προτιμήσεων» κ.α. Αυτή η άποψη παρουσιάζει δύο βασικά προβλήματα: α) Οι λειτουργίες αυτές των κομμάτων δεν είναι μόνο δύσκολο να ορισθούν αλλά φαίνεται να περιγράφουν το αποτέλεσμα της ύπαρξης των κομμάτων στο κέντρο της κοινωνικής δυναμικής και όχι την πραγματική σχέση μεταξύ κομμάτων-κοινωνίας. β) Η αντίληψη αυτή φαίνεται να αποφεύγει τις διακρίσεις μεταξύ των «λειτουργιών» των διαφόρων μεριδών του πολιτικού φάσματος. Θα ήταν μάλλον ανόητο να δεχθεί κανείς πως ένα εργατικό κόμμα έχει τις ίδιες ακριβώς λειτουργίες με ένα αστικό.

Το πρόβλημα σε όλες αυτές τις αντιμετωπίσεις της σχέσης κόμματος-κοινωνίας δεν βρίσκεται στην απόρριψη της αντίληψης της κοινωνικής/ταξικής σύγκρουσης, όπως ίσως θα φανταζόταν κανείς, αλλά μάλλον στον εξατομικισμό της. Οι φιλελεύθερες αναλύσεις υποκειμενοποιούν την ύπαρξη και τον ανταγωνισμό των «κοινωνικών συμφερόντων». Με άλλα λόγια, δεν τα στηρίζουν στην αντικειμενική δομή του συστήματος (κυρίαρχος τρόπος παραγωγής), η οποία τα συλλογικοποιεί με τον ίδιο ακριβώς τρόπο που συλλογικοποιεί τα άτομα που υπόκεινται και επηρεάζουν τη δυναμική της. Ενώ το καπιταλιστικό σύστημα συγκεντρώνει τα κοινωνικά συμφέροντα με το να κατατάσσει τα άτομα σε δομικά διαφορετικές θέσεις απέναντι στην παραγωγή, οι φιλελεύθεροι αναλύτες επιμένουν να θεωρούν τα συμφέροντα αυτά θέμα υποκειμενικής επιλογής. Έτσι, η τάξη στην οποία ανήκει κάποιο άτομο είναι συχνά θέμα ατομικής προτίμησης, και οι τάξεις αυτές καθ'αυτές καταλήγουν να είναι ένας ακόμα παράγοντας στους πολλούς που επηρεάζουν τη σχέση κόμματος-κοινωνίας.

Έτσι, από τη μια μεριά, οι περισσότερες φιλελεύθερες αναλύσεις, χωρίς να αγνοούν τους ταξικούς διαχωρισμούς, έχουν καταλήξει στο συμπέρασμα πως σήμερα «η έλλειψη μονολιθικής ενότητας

Macridis, *όπ. παρ.*, σελ. 17. Ακόμη και ο Gramsci στον *Σύγχρονο Ηγεμόνα* του αναφέρεται έμμεσα σε αυτή τη λειτουργία των κομμάτων όταν περιγράφει τη «μαζική λειτουργία της επιλογής ηγετών». Όμως η αναφορά αυτή γίνεται σε σχέση με το επαναστατικό κόμμα (*Σύγχρονος Ηγεμόνας*) και δεν πρέπει να συγχέεται με τις παραπάνω φιλελεύθερες αναλύσεις. A. Gramsci, *όπ. παρ.*, σελ. 191 και 146.

30. Βλέπε για παράδειγμα: S.M. Lipset, *όπ. παρ.*, σελ. 239.

μεταξύ ομάδων που έχουν κοινά οικονομικά συμφέροντα» απομακρύνει αναγκαστικά την αιχμή της ανάλυσης των κομμάτων από το πρόβλημα της σχέσης κόμματος-τάξεων, και την στρέφει στη μελέτη των ανταγωνισμών του λεγόμενου «εποικοδομήματος» (π.χ. θρησκευτικές, γεωγραφικές αναλύσεις κ.α.).³¹ Από την άλλη μεριά πάλι οι «ορθόδοξοι» μαρξιστές συγκεντρώνουν τις αναλύσεις τους σχεδόν αποκλειστικά στη μελέτη της σχέσης μεταξύ τάξεων και κομμάτων τόσο που στο τέλος τα δύο τείνουν να εξισωθούν.³² Συμπερασματικά, θα λέγαμε πως η σχέση κόμματος-κοινωνίας πρέπει να εξετάζεται σε μια διαλεκτική σύνθεση των παραπάνω απόψεων: Έχοντας δηλαδή ξεκινήσει από την ανάλυση γενικά της σχέσης κόμματος και κοινωνικών τάξεων θα πρέπει να προχωρήσουμε στην εξέταση όχι μόνο των προσφάτων κοινωνικών ανακατατάξεων του κοινωνικού σχηματισμού, αλλά και των στοιχείων του λεγόμενου εποικοδομήματος που αφορούν τη σχέση κόμματος-κοινωνίας, τα οποία μάλιστα συχνά λόγω της σπουδαιότητάς τους κάνουν λιγότερο φανερό τον πρωταρχικό δεσμό κόμματος-κοινωνίας, δηλαδή τις κοινωνικές τάξεις.

Σ' αυτό το τελευταίο πρόβλημα, δηλαδή στη σύνθεση κόμματος-τάξεων θα αναφερθούμε παρακάτω. Μόνο που, όπως έχουμε ήδη πει, θα αναφερθούμε ξεχωριστά στα αστικά και στα εργατικά/σοσιαλιστικά κόμματα μια και έχουν εξ ορισμού διαφορετικά κοινωνικά οράματα και επιδιώξεις. Η ουσιαστική ύπαρξη οποιασδήποτε κοινωνικής τάξης είναι αποτέλεσμα της οργάνωσής της πολιτικά. Τάξεις ή/και κοινωνικά στρώματα γίνονται ενεργοί παράγοντες του κοινωνικού σχηματισμού μόλις οργανωθούν σε πολιτικά κόμματα. Συνήθως, τα κόμματα είναι δημιουργήματα των τάξεων και σαν σε τέτοια εξ ορισμού τους ανατίθεται από τη μια να υπερασπίζονται και να προωθούν τα συμφέροντα των τάξεων ή των κοινωνικών συμμαχιών που τα δημιουργήσαν, από την άλλη δε να εμποδίζουν την πραγματοποίηση των αντιτιθέμενων συμφερόντων άλλων τάξεων. Το τελευταίο δείχνει πως τα πολιτικά κόμματα σαν «ονοματοθεσία των κοινωνικών τάξεων» δεν μπορεί να θεωρηθούν απλά «μια μηχανική και παθητική έκφραση αυτών των τάξεων αλλά (σαν) ενεργοί μηχανισμοί (που έχουν) σαν σκοπό την ανάπτυξη, τη

31. Βλέπε: R. Alford, *όπ. παρ.*, σελ. 18-20 και R. Dahrendorf, *όπ. παρ.*, σελ. 57.

32. Βλέπε: T.G. Goertzel, *Political Society*, Chicago, Rand McNally, 1976, σελ. 136-7 & Kapitalistate Group, *όπ. παρ.*, σελ. 19.

σταθεροποίηση και την καθολίκευσή τους».³³ Με άλλα λόγια, τα κόμματα μέσω των ιδεολογικο-πολιτικών τους πρωτοβουλιών γίνονται υποκειμενικοί παράγοντες των σχέσεων μεταξύ κοινωνικών τάξεων ή/και στρωμάτων.³⁴

Παρά την αναμφισβήτητη σημασία των κομμάτων για τις κοινωνικές τάξεις και στρώματα θα ήταν λάθος να υποθέσουμε πως υπάρχει μια αμφομονοσήμαντη αντιστοιχία μεταξύ τους. Ένα τέτοιο συμπέρασμα θα ήταν μια υπεραπλούστευση των σχέσεων κόμματος-τάξης που για πολλούς λόγους είναι απαράδεκτη:

α) Είναι φανερό πως αν και ο καπιταλισμός από τη φύση του δημιουργεί κύρια δύο ανταγωνιστικές τάξεις (αστική και εργατική), οι καπιταλιστικοί κοινωνικοί σχηματισμοί —που δεν είναι τίποτα άλλο παρά το σύνολο των υπάρχοντων τρόπων παραγωγής στα πλαίσια μιας συγκεκριμένης πολιτείας— περιλαμβάνουν έναν αριθμό κοινωνικών ομάδων/υπολειμμάτων από άλλους τρόπους παραγωγής.³⁵ Αυτές οι κοινωνικές ομάδες εκφράζονται πολιτικά με διάφορους τρόπους. Μερικές από αυτές συνδέουν τα συμφέροντά τους με τους στόχους της αστικής τάξης και των κομμάτων της και άλλες με τα οράματα της εργατικής.

β) Δεν είναι μόνο η ύπαρξη «παλαιών» κοινωνικών στρωμάτων που απαγορεύει την ταύτιση κομμάτων και τάξεων αλλά και η εμφάνιση νέων κοινωνικών ομάδων. Η ανάπτυξη και εξέλιξη των κοινωνικών σχηματισμών δεν είναι γραμμική ούτε μπορεί να προβλεφθεί με κάποιο ντετερμινιστικό τρόπο: υπόκειται στην έκβαση μιας μυριάδας εσωτερικών και εξωτερικών αντιθέσεων και από τα αποτελέσματα της ταξικής πάλης σε όλα τα επίπεδα (οικονομικό, πολιτικό, ιδεολογικό). Έτσι, είναι αυτή ακριβώς η διαδικασία, που καθορίζει την εμφάνιση ή εξαφάνιση νέων κοινωνικών στρωμάτων, που βρίσκονται σε μια περίεργη και συχνά ιδιαίτερη σχέση απέναντι στην αντίθεση κεφάλαιο-εργασία.³⁶ Αυτές οι νέες τάξεις ή/και στρώματα αντιμετωπίζουν το ίδιο πρόβλημα με τις «παλαιές κοινωνικές ομάδες»: Να συνεργαστούν με τις αστικές πολιτικές οργανώσεις ή με τις εργατικές ή ακόμα να δημιουργήσουν νέες.

33. A. Gramsci, *όπ. παρ.*, σελ. 227, Ν. Πουλαντζάς, *Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις, όπ. παρ.*, τομ. I, σελ. 105-106 και τομ. II, σελ. 97. Brodie-Jenson, *όπ. παρ.*, σελ. 1.

34. Brodie-Jenson, *όπ. παρ.*, σελ. 9.

35. Στο *ίδιο*, σελ. 14.

36. Στο *ίδιο*.

γ) Είδαμε πως τα κόμματα είναι, βασικά, δημιουργήματα ταξικών συμφερόντων. Σαν τέτοια, όχι μόνο υπερασπίζονται τα συμφέροντα που υποτίθεται ότι αντιπροσωπεύουν αλλά και προσπαθούν να αποδιοργανώσουν ή/και να οργανώσουν παραποιημένα τη διεκδίκηση συμφερόντων άλλων τάξεων. Αυτή η διαδικασία πραγματοποιείται όχι μέσω παραλείψεων και πολιτικής απραξίας αλλά μάλλον μέσω συγκεκριμένων πρωτοβουλιών. Με άλλα λόγια, όπως υποστηρίζει και ο Γκράμσι, το τελευταίο δεν είναι τίποτε άλλο παρά η «αντισταθμιστική και διαιτητική λειτουργία μεταξύ των συμφερόντων των τάξεων (που εκπροσωπούν)... και εκείνων των άλλων κοινωνικών ομάδων» που είναι αναγκαία στα κόμματα για να ανταποκριθούν στον βασικό τους σκοπό, δηλαδή την εξασφάλιση και ανάπτυξη των συμφερόντων αυτών των τάξεων.³⁷ Στις αναπτυσσόμενες μάλιστα καπιταλιστικές χώρες αυτή η λειτουργία των κομμάτων φαίνεται να είναι ζωτικής σημασίας, μια και καμιά τάξη δεν μπορεί να θεωρηθεί πως έχει την απόλυτη αριθμητική πλειοψηφία. Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες, κάθε ταύτιση μεταξύ κομμάτων-τάξεων θα ήταν υπεραπλούστευση. Μια τέτοια άποψη αδυνατεί να συλλάβει και να αναλύσει τις ιδιαίτερης σημασίας λεπτομέρειες αυτής της «αντισταθμιστικής και διαιτητικής λειτουργίας» των κομμάτων.

δ) Είδαμε πως μια και τα κόμματα εκ φύσεως βρίσκονται στο επίκεντρο της πάλης για την εξουσία, είναι υποκειμένα του πολιτικού ανταγωνισμού και της πάλης, που είναι το άμεσο αποτέλεσμα του ταξικού ανταγωνισμού. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με τη λειτουργία τους σαν οργανωτών, αναδιοργανωτών, ή/και αποδιοργανωτών των ταξικών συμφερόντων κάνει τα κόμματα «καθρέφτες» της ταξικής πάλης. Κάτω από αυτή τη συλλογιστική θα ήταν παράλογο να υποστηρίξει κανείς πως κάποιο κόμμα είναι «το μονομερές και αναμφισβήτητο όργανο μόνο μιας τάξης ή στρώματος».³⁸ Τα πολιτικά κόμματα εσωτερικεύουν στην ολότητά της τη συνθετότητα των ταξικών σχέσεων και έτσι γίνονται το πεδίο διεξαγωγής μέρους της ταξικής πάλης. Με άλλα λόγια, είναι και μέσα στο μηχανισμό του κόμματος που μια τάξη ή μερίδα τάξης επιβάλλει ή χάνει την ηγεμονία της πάνω σε άλλες τάξεις και στρώματα.³⁹

37. A. Gramsci, *όπ. παρ.*, σελ. 148.

38. G. Bourque, «Class, Nation and the Parti Québécois», *Studies in Political Economy*, No 2, σελ. 131.

39. Στο ίδιο. Αυτό το σημείο μάλιστα πρέπει να λαμβάνεται ιδιαίτερα υπόψη στη μελέτη της πορείας ενός κόμματος προς την εξουσία.

ε) Τέλος, το γεγονός ότι υπάρχουν πολλές εναλλακτικές και συγκυριακές λύσεις μέσα στο ίδιο οικονομικό, πολιτικό και ιδεολογικό πλαίσιο, απαγορεύει την ταύτιση κόμματος και τάξης. Η ύπαρξη διαφόρων εναλλακτικών λύσεων είναι φυσικό να μην αφήνει ανεπηρέαστη την πολιτική έκφραση των τάξεων. Αυτό το φαινόμενο οδήγησε τον Πουλαντζά στη διάκριση μεταξύ «πολιτικής σκηνης»,⁴⁰ που είναι το πεδίο δράσης των πολιτικών κομμάτων και «πολιτικών συμφερόντων και πρακτικής» των τάξεων. Υπογραμμίζει μάλιστα πως η πολιτική σκηνή «είναι ο τόπος όπου μπορούμε να επιστημονοποιήσουμε μια σειρά μεταθέσεων ανάμεσα στα πολιτικά συμφέροντα και την ταξική πολιτική πρακτική, από τη μια, και ανάμεσα στα πολιτικά συμφέροντα και τα κόμματα που εκπροσωπούν τις τάξεις, από την άλλη».⁴¹ Αυτές οι «μεταθέσεις» όπως παρουσιάζονται εδώ μας συστήνουν πως όχι μόνο η ταύτιση κόμματος-τάξεων είναι αδιανόητη αλλά και ότι υπάρχει (αντικειμενικά) μια σχετική αυτονομία μεταξύ τους. Αυτή η σχετική αυτονομία του κόμματος από τα ταξικά συμφέροντα, που αρχικά αντιπροσωπεύει, είναι μια σύλληψη ιδιαίτερα χρήσιμη στην ανάλυση του συχνά παρουσιαζόμενου φαινομένου της σύγκρουσης μερίδων του μπλοκ εξουσίας και τμημάτων της αστικής τάξης ή ακόμα του φαινομένου εργατικών ή λαϊκίστικων κομμάτων που εκφράζουν και υπερασπίζονται συμφέροντα της αστικής τάξης.⁴²

Αυτή η σχετική αυτονομία των κομμάτων φέρνει στο προσκήνιο το πρόβλημα του ορισμού των αστικών κομμάτων. Ποιά δηλαδή είναι τα κριτήρια που μας κάνουν να χαρακτηρίζουμε ένα κόμμα σαν αστικό. Μερικές αναλύσεις ξεκινούν από την πολύ εύστοχη παρατήρηση πως η αστική τάξη μέσα από αποκλειστικά δικό της ή

40. Ν. Πουλαντζάς, *όπ. παρ.*, Τόμος Β, σελ. 97.

41. Στο *ίδιο*, σελ. 60 και σελ. 102-3.

42. Αυτά τα συμπεράσματα είναι ιδιαίτερα χρήσιμα στην ανάλυση της εξέλιξης των αστικών κομμάτων σε δύο διαφορετικές εποχές: στη φάση της ανάπτυξης του ανταγωνιστικού καπιταλισμού και σήμερα. Στην πρώτη φάση, τα αστικά κόμματα γίνονται τα μέσα πολιτικής προώθησης των στόχων της αστικής τάξης στην πάλη της έναντι στη φεουδαλική. Έτσι, τα κόμματα αυτά σε ένα βαθμό έπρεπε να ανταποκριθούν και στα συμφέροντα της εργατικής τάξης που τους ήταν αναγκαία τακτικά για αυτό τους τον αγώνα. Στη δεύτερη φάση, τα αστικά κόμματα παύουν να παίζουν τον ζωτικό, ενοποιητικό ρόλο μεταξύ των διαφόρων μερίδων του κεφαλαίου. Στις αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες, η αστική τάξη δεν έχει υποχρεωτικά την ανάγκη αποκλειστικά δικού της κόμματος μια και μπορεί «να χρησιμοποιεί τα υπάρχοντα κόμματα εκ περιτροπής» (Gramsci, *όπ. παρ.*, σελ. 155).

όχι κόμμα ή κόμματα έχει επιδείξει τη δυνατότητα να χρησιμοποιεί προς το δικό της συμφέρον τις ιδιαιτερότητες των ταξικών διαφοροποιήσεων και τις αντιθέσεις της καπιταλιστικής ανάπτυξης και να οργανώνει ολόκληρο «τον πληθυσμό (μιας χώρας) γύρω από την καπιταλιστική επιχείρηση και το καπιταλιστικό κράτος στη βάση διαφόρων ιδεολογιών».⁴³ Έτσι, κάθε κόμμα που επιδεικνύει μια τέτοια δυνατότητα είναι εξ ορισμού αστικό. Παρόλο που αυτή η ανάλυση αποφεύγει υπεραπλουστεύσεις εργαλειακού τύπου (δηλαδή αστικό κόμμα είναι το κόμμα που μέσα από το οποίο ο όγκος της αστικής τάξης προωθεί τα συμφέρότά της), παρουσιάζει μερικά άλλου τύπου προβλήματα: Ακόμα και αν υποθέσουμε πως ένα εργατικό κόμμα εξυπηρετεί αντικειμενικά τα αστικά συμφέροντα ενώ η αστική τάξη βρίσκεται πολιτικά οργανωμένη σε άλλο(α) κόμμα(τα), πρέπει να παραδεχτούμε πως μόνο και μόνο λόγω της ταξικής σύστασης του πρώτου κόμματος δεν μας επιτρέπεται να το ονομάσουμε απλά αστικό. Η αστική ή όχι αποτελεσματικότητα των κομμάτων δεν μπορεί από μόνη της να αποτελεί το μόνο κριτήριο του ορισμού του αστικού κόμματος μια και αφήνει περιθώρια για σχιζοφρενικούς ορισμούς των κομμάτων.

Έτσι, κατά τη γνώμη μας, αυτή η έννοια της *οργανωτικής αποτελεσματικότητας* σαν κριτηρίου χαρακτηρισμού των κομμάτων γίνεται μεθοδολογικά χρήσιμη στο βαθμό που συνδυάζεται με την εξέταση της *ταξικής συμμετοχής και του πολιτικο-ιδεολογικού λόγου* των κομμάτων.⁴⁴ Με άλλα λόγια, ένα κόμμα πρέπει να κερδίζει τον «τίτλο» αστικό όχι μόνο όταν αποτελεσματικά οργανώνει τα αστικά συμφέροντα αλλά και όταν η ταξική συμμετοχή σ' αυτό είναι αστική ενώ ταυτόχρονα ο «λόγος» του αντιλαμβάνεται τα προβλήματα στα πλαίσια του καπιταλιστικού συστήματος αλλά όχι σαν αποτέλεσμά του.

Οι ιδρυτές του επιστημονικού σοσιαλισμού καθώς και ο Λένιν αργότερα τόνισαν τη σημασία του κόμματος της εργατικής τάξης σαν μόνου μηχανισμού ικανού να μετατρέψει τα ατομικά οικονομικά συμφέροντα των εργατών σε μια ενωτική επαναστατική πολιτική πρακτική ικανή να πραγματοποιήσει το σοσιαλιστικό όραμα. Εξ

43. Το ίδιο κόμμα μπορεί να χαρακτηριστεί αστικό ή αντίθετα εργατικό ανάλογα με τη συγκυρία. Π.χ. το εργατικό κόμμα της Αγγλίας συχνά χαρακτηρίζεται αστικό κόμμα όταν είναι στην κυβέρνηση, και κόμμα της εργατικής τάξης όταν είναι στην αντιπολίτευση.

44. G. Bourque, *οπ. παρ.*, σελ. 134 και εξής.

αρχής όμως εντοπιζόταν και ο τραγικός χαρακτήρας της εργατικής τάξης σαν τάξης που σε αντίθεση με όλες τις άλλες σκοπός της δεν ήταν/είναι απλά η κατάκτηση της εξουσίας αλλά και η άρνηση του εαυτού της: Η προλεταριακή επανάσταση δεν είναι τίποτε άλλο παρά το ξεκίνημα της αταξικής κοινωνίας.⁴⁵ Το κόμμα έτσι γίνεται εξ αντικειμένου οδηγός σε αυτή την τραγική πορεία της τάξης του, κάτι που, θεωρητικά τουλάχιστο, του επιβάλλει (ή θα πρέπει) μια παράδοξη «σχετική αυτονομία» απ' αυτή. Τραγική με την έννοια της αντιφατικότητας: Το κόμμα οργανώνει και φέρνει την εργατική τάξη στην εξουσία όχι για την επικράτησή της αλλά για να αρνηθεί τον εαυτό της.

Πέρα όμως από τα παραπάνω υπάρχουν και άλλοι λόγοι, κυρίως της ιστορικής συγκυρίας, που οδηγούν στο ίδιο συμπέρασμα (ή επιβάλλουν την πολιτική πρακτική) της «σχετικής αυτονομίας» των κομμάτων από την τάξη τους: Πρώτο, η καπιταλιστική ανάπτυξη έχει δημιουργήσει τα τελευταία 30-40 χρόνια νέα κοινωνικά στρώματα που ανεξάρτητα από τον ορισμό που θα προτιμήσουμε γι' αυτά («νέα μικροαστική τάξη» ή «νέα εργατική τάξη») τα συμπεριφέροντά τους μπορούν δυνητικά να συνδεθούν με την ανατροπή του status quo. Τα νέα αυτά στρώματα έχουν συνήθως ποικίλη κοινωνική καταγωγή, που επηρεάζει άμεσα την πολιτική τους συμπεριφορά. Για παράδειγμα, η πολιτική συμπεριφορά μερίδας αυτών των στρωμάτων που προέρχονται από τον αγροτικό πληθυσμό θα διαφέρει από εκείνη αυτών που προέρχονται από την περιθωριοποίηση της παραδοσιακής μεσαίας τάξης. Το κόμμα, που βασικό του στόχο έχει τη σοσιαλιστική αλλαγή, δεν μπορεί παρά να ανταποκριθεί σε αυτές τις κοινωνικές ανακατατάξεις, κάτι που μας απαγορεύει να το θεωρούμε απλά όργανο των άμεσων στόχων της «παραδοσιακής» εργατικής τάξης που αρχικά αντιπροσώπευε.

Τέλος, είναι γεγονός πως ο αναρχικός τρόπος ανάπτυξης του καπιταλισμού γεννά αντιθέσεις που μόνο έμμεσα μπορούν να αναχθούν στην οικονομική βάση και που δημιουργούν πολιτικές αντιδράσεις ιδιαίτερης σημασίας και βαρύτητας μια και στηρίζονται σε διαταξικές συμμαχίες. Είναι γεγονός πως στη σημερινή συγκυρία το γυναικείο ζήτημα, η απειλή ατομικού πολέμου και η μόλυνση του περιβάλλοντος έχουν δημιουργήσει μια σειρά από δυνητικά επανα-

45. L. Magri, *Για ένα επαναστατικό μαρξιστικό κόμμα*, Αθήνα, Σύγχρονα κείμενα, 1974, σελ. 28-29. Πρωτοδημοσιευμένο στο *New Left Review*, No 60.

στατικά κινήματα, που δεν στηρίζονται κυρίως στην «παραδοσιακή» εργατική τάξη. Αυτά τα «μετα-υλιστικά συμφέροντα»⁴⁶ φέρνουν στο σοσιαλιστικό κίνημα και γενικότερα στο προσκήνιο της επαναστατικής διαδικασίας κοινωνικές δυνάμεις, που δεν μπορούν να αφήνουν αδιάφορα τα «κόμματα της εργατικής τάξης». Έτσι, η έννοια της «σχετικής αυτονομίας» γίνεται ιδιαίτερα χρήσιμη στην ανάλυση αυτών των κομμάτων.

Η σχέση κόμματος-εξουσίας/κράτους

Η θεωρητική σύλληψη του κράτους από πλευράς φιλελευθέρων μελετητών έχει κάνει την εξέταση της σχέσης μεταξύ κόμματος-κράτους σχεδόν αποκλειστικό φαινόμενο των (νεο-)μαρξιστικών αναλύσεων. Η φιλελεύθερη παράδοση συχνά ταυτίζει το κράτος με την κυβέρνηση και αν και δεν το αναφέρει πάντοτε καθαρά, το θεωρεί ουδέτερο θεσμό, που υπόκειται στον ανταγωνισμό της «εκλογικής αγοράς».⁴⁷ Αυτή η αντίληψη για το κράτος οδηγεί στην αντιμετώπιση των κομμάτων σαν «τους σπουδαιότερους μεσολαβητές που συνδέουν κοινωνικές δυνάμεις και ιδεολογίες με τους επίσημους θεσμούς και αυτούς με τη σειρά τους με τη πολιτική πρακτική της διευρυμένης πολιτικής κοινότητας».⁴⁸ Αυτή η λειτουργία μάλιστα των κομμάτων θεωρείται θεμελιακή, μια και «ανταποκρίνεται συστηματικά στην ανάγκη για οργάνωση και συντονισμό του πολιτικού σώματος, για την πραγμάτωση της διαδικασίας λήψης αποφάσεων και αυτής καθαυτής της διακυβέρνησης».⁴⁹ Με άλλα λόγια, είναι ένας συνειδητός αγώνας των κομμάτων να ελέγξουν τις πολιτικές δυνάμεις, ένας αγώνας ανάλογος αυτού που γεννιέται από τις ανταγωνιστικές σχέσεις της αγοράς.⁵⁰

46. OC. Offe, στο «The Separation of Form and Content in Liberal Democratic Politics», *Studies in Political Economy*, No 3, Spring 1980, σελ. 5-16, υποστηρίζει ότι «... σε μια περίοδο οικονομικής έντασης όχι μόνο η σύγκρουση των υλικών συμφερόντων αλλά, επί πλέον, ένα ευρύ φάσμα «μετα-υλικών» συμφερόντων και αιτιών... θα αποτελέσουν μαζί το σενάριο του πολιτικού ανταγωνισμού».

47. Για μια έξοχη κριτική των θεωριών της δημοκρατίας που στηρίζονται σε μικρο-και μακροοικονομικές έμπνευσης αντιλήψεις (Economic Theories of Democracy), βλέπε: C.B. Macpherson, *όπ. παρ.*, σελ. 188-192.

48. S. Neuman, *όπ. παρ.*, σελ. 398.

49. P.H. Merkl, *Modern Comparative Politics*, Illinois, The Dryden Press, 1970, σελ. 278.

50. S. Neuman, *όπ. παρ.*, σελ. 397 και A. Downs, *όπ. παρ.*, κεφ. 4, σελ. 51-74.

Παρόλο που αυτή η άποψη πολύ σωστά επισημαίνει πως η πολιτική εξουσία είναι αντικείμενο ανταγωνισμού και πάλης, η σχέση της με τα κόμματα θεωρείται εξωτερική. Η επιμονή πως τα κόμματα, μέσα σε ανταγωνιστικά πλαίσια, είναι οι μεσολαβητές «πολιτικών δυνάμεων» (δηλαδή ψηφοφόρων) και «επισήμων θεσμών», τοποθετεί σωληρά αυτόν τον ανταγωνισμό/πάλη μόνο στο επίπεδο της μεσολαβητικής διαδικασίας. Έτσι, η πολιτική εξουσία γίνεται απόμακρη αφαίρεση της ανταγωνιστικής σχέσης των κομμάτων. Τα κόμματα όμως, όπως χαρακτηριστικά τόνισε και ο Weber, «κατοικούν στον οίκο της εξουσίας»⁵¹ και δεν είναι απλά επισκέπτες.

Τέλος, υπάρχει μια μάλλον σοβαρή αντίφαση στην παραπάνω σύλληψη. Η πραγμάτωση της βασικής λειτουργίας των κομμάτων («ανταπόκριση στην ανάγκη για οργάνωση και συντονισμό του πολιτικού σώματος») μέσω της πολιτικής πάλης, δίνει στην τελευταία απλά συμπτωματικό χαρακτήρα: «Με την ίδια λογική» που «η παραγωγή γίνεται συμπτωματικό (φαινόμενο) στη δημιουργία κερδών».⁵²

Η εισαγωγή και εγκαθίδρυση των αντιπροσωπευτικών/κοινοβουλευτικών θεσμών είχε σαν αποτέλεσμα τη διάκριση μεταξύ οικονομικού και πολιτικού ανταγωνισμού. Η εδραίωση όμως μιας σειράς αντιπροσωπευτικών θεσμών στα πλαίσια του αστικού κράτους σαν τον μόνο τρόπο πολιτικής έκφρασης από τη μια, και η «φυσική» πορεία της καπιταλιστικής ανάπτυξης με τη συνεχή συγκεντροποίηση των μέσων παραγωγής από την άλλη, έφερε στην επιφάνεια μια αντίφαση ζωτικής σημασίας. Όσο η οικονομική δύναμη συγκεντρώνεται όλο και περισσότερο σε λιγότερα χέρια, τόσο η πολιτική εξουσία —σαν αποτέλεσμα της λειτουργίας των δημοκρατικών θεσμών— μπορεί δυνητικά να ελεγχθεί από τις «μάζες»⁵³. Θα πρέπει λοιπόν να προσεγγίσουμε τα πολιτικά κόμματα όχι μόνο σαν κομμάτι αλλά και σαν έκφραση αυτής της αντίφασης του σύγχρονου καπιταλιστικού κράτους.

Κάτω απ' αυτή την οπτική, μπορούμε να συμπεράνουμε πως τα κόμματα από τη μια γίνονται εκφραστές των ανταγωνισμών και

51. H. Gerth and C.W. Mills, *From Max Weber*, New York, Oxford University Press, 1958, σελ. 193.

52. J. Schumpeter, *όπ. παρ.*, σελ. 282.

53. Στο ίδιο, όπως αναφέρεται στο *Kapitalistate Group*, *όπ. παρ.*, σελ. 20.

αντιθέσεων που δημιουργούνται στα πλαίσια της αστικής εξουσίας, ενώ από την άλλη με τη συμβολή τους στην πολιτική οργάνωση του καπιταλιστικού κράτους αποκρύπτουν τις κοινωνικές/ταξικές αντιθέσεις. Ο εθελοντικός τρόπος οργάνωσης και η πρακτική παραδοχή του κοινοβουλίου σαν έκφραση της δημόσιας θέλησης δημιουργούν ένα κλίμα που θεωρεί τα κόμματα «εκφραστές» της κοινής γνώμης.⁵⁴ Φυσικά, τα ριζοσπαστικότερα κόμματα συμμετέχουν λιγότερο στη δημιουργία αυτού του κλίματος, όμως με κανένα τρόπο δεν θα αποκλείαμε από αυτή τη διαδικασία κόμματα που βρίσκονται σε θεμελιακά ιδεολογική ρήξη με το σύστημα. Μάλιστα θα λέγαμε πως αυτή η τελευταία κατηγορία κομμάτων στο βαθμό που είναι θεσμικά ενσωματωμένα στην οργάνωση του καπιταλιστικού κράτους γίνονται αναγκαίοι μηχανισμοί παραγωγής ή/και αναπαραγωγής της κυρίαρχης αντίληψης (ορισμού) «του πολιτικού» και θετικοί παράγοντες στη διαιώνιση της δομής εξουσίας.⁵⁵ Αυτή η διαπίστωση δεν είναι φυσικά προνόμιο των μαρξιστών μια και αναγνωρίζεται και από τους φιλελευθέρους: «Η αντιπολίτευση είναι αναγκαία... (μια και) η θεσμοποίηση και η αναγνώρισή της σαν "Νομιμόφρων Αντιπολίτευσις της Αυτού Υψηλότητος" έχει από καιρού γίνει η βαλβίδα ασφαλείας στην απειλή λαϊκής επανάστασης».⁵⁶ Η σημασία αυτής της λειτουργίας των κομμάτων για την πολιτική οργάνωση του καπιταλιστικού συστήματος είναι ιδιαίτερης σημασίας σήμερα που η πλήρης ανάπτυξη του καπιταλιστικού κράτους⁵⁷ είναι πραγματικότητα. Έτσι, τα κόμματα βρίσκονται πια στην καρδιά της δυναμικής της κρατικής εξουσίας και όχι στο περιθώριο όπως έχει υποστηριχτεί.⁵⁸

54. Ν. Πουλιαντζάς, *όπ. παρ.*, τομ. II, σελ. 52-53.

55. Βέβαια αυτό είναι μόνο η μια όψη της αναπαραγωγικής λειτουργίας του κράτους. Η άλλη πρέπει να αναζητηθεί, όπως υποστήριζε ο Γκράμσι, στην κοινωνία των πολιτών. Βλέπε: Α. Gramsci, «State and Civil Society», *όπ.παρ.*, σελ. 206-276.

56. P.H. Merkl, *όπ. παρ.*, σελ. 283.

57. Όταν λέμε «πλήρως αναπτυγμένο καπιταλιστικό κράτος» εννοούμε πως μέσα στα υπάρχοντα πλαίσια του καπιταλιστικού κοινωνικού σχηματισμού όλες οι αποφάσεις που αφορούν κάθε οικονομική, πολιτική, κοινωνική και ιδεολογική κατεύθυνση του συστήματος υπόκεινται *δυνητικά* στη δικαιοδοσία του κράτους. Έτσι γίνεται φανερό πως κάτω από αυτή την προβληματική το κράτος (αντικειμενικά) γίνεται χώρος της πολυδιάστατης ταξικής πάλης.

58. Ο Πουλιαντζάς υποστηρίζει πως οι τελευταίες εξελίξεις του καπιταλιστικού κράτους έχουν μετατρέψει το «κυρίαρχο μαζικό κόμμα» σε «κατεξοχή κρατικό κόμμα», κάτι που έχει συμβάλει στον περιορισμό του κόμματος σαν θεσμού. (Ν.

Η σχετική αυτονομία του καπιταλιστικού κράτους απέναντι στις κυρίαρχες τάξεις και στρώματα, το έχει καταστήσει τον πιο σπουδαίο ενοποιητικό παράγοντα του μπλοκ εξουσίας. Σαν τέτοιο το κράτος δεν ενεργεί απλά και μόνο σαν ταξικό όργανο κυριαρχίας και εκμετάλλευσης αλλά αφήνει περιθώρια δράσης και σε «μη κρατικούς μηχανισμούς της κυρίαρχης τάξης» να υποστηρίζουν με τον δικό τους ιδιαίτερο τρόπο τις ίδιες κυρίαρχες σχέσεις που και το ίδιο εκπροσωπεί.⁵⁹ Αυτή η συλλογιστική δεν αφήνει πολλά περιθώρια συμφωνίας με την πουλαντζική σύλληψη του μονόλιθου «κράτος-κόμμα» (βλ. σημ. 58). Κάτι τέτοιο δεν θα ήταν μόνο μη λειτουργικό αλλά και επικίνδυνο για τη διατήρηση και επέκταση της αστικής ηγεμονίας κυρίως σε περιόδους κρίσης. Ένα τέτοιο κόμμα, όσο μαζικό και αν ήταν, θα συναντούσε τεράστιες δυσκολίες να πείσει πως το σύστημα δουλεύει ή έχει τη δυνατότητα να δουλεύει για «το καλό όλων», όπως διακηρύσσει η κυρίαρχη φιλελεύθερη ιδεολογία.⁶⁰ Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο το κράτος προετοιμάζει τις συνθήκες για τη δυνατότητα έκφρασης μιας σειράς από εναλλακτικές πολιτικές λύσεις στα πλαίσια του συστήματος. Αυτό φυσικά δεν σημαίνει πως το καπιταλιστικό κράτος δεν έχει πολιτικές προτιμήσεις. Όμως, πολλές φορές, ο ταξικός αγώνας του περιορίζει τις επιλογές με αποτέλεσμα η πολιτική εκπροσώπηση να αφήνεται στα χέρια ενός λαϊκού, εργατικού κόμματος. Το τελευταίο μάλιστα είναι ένα ιδιαίτερα επίκαιρο φαινόμενο που επιτακτικά ζητά μια ιδιαίτερη προσέγγιση, που ίσως ξεφεύγει των πλαισίων του παρόντος άρθρου.*

Γίνεται φανερό λοιπόν πως τα πολιτικά κόμματα παίζουν ένα σημαντικό ρόλο στη δυναμική του πολιτικού συστήματος. Έτσι κάθε κόμμα, ακόμα και κόμματα που ποτέ δεν διαχειρίστηκαν την

Πουλαντζάς, *State, Power, Socialism*, όπ. παρ., σελ. 233 και εξής. Επίσης στο *Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις*, όπ. παρ., τομ. II, σελ. 70-77). Βέβαια αυτή η άποψη δεν μπορεί να γίνει δεκτή μια και δεν λαμβάνει υπόψη της τη διττή διάσταση του κόμματος σαν θεσμού -τα κόμματα σαν μέρος και έκφραση των ανταγωνισμών υπό τη σκέπη του κράτους- καθώς επίσης και τη λειτουργία τους στα πλαίσια του καπιταλιστικού συστήματος, όταν μάλιστα αυτό αρχίζει να αμφισβητείται κάτω από συνθήκες κρίσης.

59. G. Therborn, όπ. παρ., σελ. 181.

60. J. Brodie-J. Jenson, όπ. παρ., σελ. 12.

* Στο αρχικό κείμενο αυτής της εργασίας υπάρχει αναφορά στο θέμα. Δεν θεώρησα σκόπιμο να το συμπεριλάβω σε αυτό το άρθρο γιατί θα ξεπερνάγα το πλαίσιο των 50 σελίδων.

εξουσία, είναι ζωτικής σημασίας στο σχηματισμό της καθεστωτικής πραγματικότητας μιας χώρας, χωρίς βέβαια να υποστηρίζουμε πως μια απλή αναφορά στο κομματικό σύστημα θα ήταν αρκετή για την προσέγγιση/χαρακτηρισμό αυτής της πραγματικότητας.⁶¹ Τη σχέση αυτή μεταξύ κομμάτων-καθεστώτων έχουν εισηγηθεί και φιλελεύθεροι μελετητές. Όμως, λόγω της ελλιπούς τους σύλληψης των εννοιών κράτους και εξουσίας δεν προχώρησαν ποτέ πέραν περιγραφικών όρων όπως: «Μονοκομματικά», «δικομματικά», «πολυκομματικά» κ.α. καθεστώτα.

Ο Duverger ήταν ο πρώτος που ασχολήθηκε συστηματικά με τη σχέση κόμματος-καθεστώτος, υποστηρίζοντας πως «η επιλογή κυβερνητών», η «εκπροσώπηση της (κοινής) γνώμης» καθώς και η επιρροή των κομμάτων σε κυβέρνηση και αντιπολίτευση είναι καθοριστικοί παράγοντες στην καθεστωτική μορφή του συστήματος. Η παρουσία ή έλλειψη αυτών των λειτουργιών ή άλλων πρωτοβουλιών των κομμάτων επηρεάζει διττά το κομματικό σύστημα: α) Στον αριθμό των κομμάτων που το αποτελούν και β) στη φύση της πολιτικής εκπροσώπησης (δηλαδή χαλαρή ή όχι μορφή δικομματισμού ή πολυκομματισμού κτλ.). Αυτές οι διαπιστώσεις έδωσαν τη δυνατότητα στον Duverger να στηρίξει τις διάφορες κατηγορίες των καθεστώτων στο βαθμό επιρροής των κομμάτων πάνω σ' αυτά: 1) Προεδρικά καθεστώτα ψευδο-δικομματικού ή πολυκομματικού είδους. 2) Δικομματικά κοινοβουλευτικά καθεστώτα και 3) Κοινοβουλευτικά πολυκομματικά.⁶² Το θεωρητικά νέο δεν είναι η περιγραφική δυνατότητα αυτών των κατηγοριών αλλά η σχέση πάνω στην οποία έχουν στηριχθεί. Αυτή η σχέση δεν είναι άλλη από τη σχέση μεταξύ της συγκεκριμένης διαμόρφωσης του κομματικού συστήματος -όπου και η εκπροσώπηση των κοινωνικών δυνάμεων- και της ισορροπίας που παρουσιάζει η σχέση μεταξύ εκτελεστικής και νομοθετικής εξουσίας. Ο Πουλαντζάς, περισσότερο από κάθε άλλον, αντιλαμβάνεται τη σημασία της τελευταίας διαπίστωσης για τη σχέση κόμματος-καθεστώτος. Παρόλο που δέχεται όμως τις παραπάνω κατηγορίες των καθεστώτων, κριτικάρει τον Duverger επειδή αποτυγχάνει να συλλάβει ξεχωριστά (αλλά σε συνδυασμό)

61. Για μια πιο εκτεταμένη κριτική αυτής της άποψης βλέπε: Georges Lavau, "Partis et systèmes politiques: Interactions et fonctions", *Revue Canadienne de Science Politique II*, No 1, mars 1969.

62. M. Duverger, *όπ. παρ.*, σελ. 352-421. Και επίσης του ίδιου, *The Idea of Politics*, London, Methuen and Co. Ltd., 1966, σελ. 110-116.

τις δύο «περιόδους» της διαδικασίας/σχέσης μεταξύ κομμάτων-καθεστώτων: «μορφές κράτους» (κυριαρχία εκτελεστικής ή νομοθετικής εξουσίας) και «μορφές καθεστώτος» (πολιτική σκηνή).⁶³ «Η απουσία αυτής της διάκρισης... επιφέρει μια σύγχυση μεταξύ της ταξικής διαμόρφωσης του συνασπισμού εξουσίας και των πολιτικών σχέσεων πάνω στην πολιτική σκηνή».⁶⁴ Με άλλα λόγια, δεν είναι αρκετό, όπως πολύ σωστά υποστηρίζει ο Πουλιαντζάς, να δείξουμε ότι υπάρχει απλά κάποια σχέση μεταξύ νομοθετικής, εκτελεστικής εξουσίας και κοιμματικής εκπροσώπησης αλλά είναι αναγκαίο να συνδυάσουμε τα δύο μια και «ο συνδυασμός των μορφών του κράτους και της διαμόρφωσης της πολιτικής σκηνής μας ορίζει τα πολιτικά καθεστώτα».⁶⁵ Και είναι ακριβώς κάτω από αυτή την προβληματική που πρέπει να εξετάζουμε την επιρροή των πολιτικών κομμάτων στο σχηματισμό των διαφόρων καθεστώτων. Για παράδειγμα, μπορούμε να αναφερθούμε στο πρόβλημα που αντιμετωπίζει το κράτος στην προσπάθειά του να διατηρήσει την ενότητά του, σε ένα καθεστώς που είναι πολυκομματικό και η νομοθετική εξουσία είναι κυρίαρχη. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, το κράτος αντιμετωπίζει το πρόβλημα της ενότητας του μπλοκ εξουσίας. Για να προσεγγίσουμε το πρόβλημα της αυτονομίας του κράτους απέναντι στο ηγεμονικό μπλοκ πρέπει να λάβουμε υπόψη μας τις παραμέτρους της «πολιτικής σκηνής», δηλαδή τη συγκεκριμένη κατάσταση πολιτικής εκπροσώπησης τάξεων και στρωμάτων του μπλοκ εξουσίας από τα πολιτικά κόμματα. Αυτό που θα καθορίζει την αυτονομία και την ενότητα του κράτους θα είναι ο τρόπος με τον οποίο η ηγεμονική τάξη ή στρώμα δομεί την πολιτική της εκπροσώπηση και έτσι προσπαίζει ολόκληρο το μπλοκ εξουσίας. Πιο απλά θα λέγαμε πως η αυτονομία του κράτους και η φύση του καθεστώτος εξαρτάται από τον αριθμό των κομμάτων που το ηγεμονικό τμήμα του μπλοκ εξουσίας έχει επενδύσει την εκπροσώπησης του. Είναι φανερό πως όσο μεγαλύτερος είναι ο αριθμός αυτών των κομμάτων τόσο μεγαλύτερος είναι ο βαθμός της κρατικής αυτονομίας.

Μετά από όλα τα παραπάνω, τα ακόλουθα μεθοδολογικά συμπεράσματα είναι φανερά: Η σπουδαιότητα των κομμάτων στη δομή

63. Όπως σημ. 40.

64. Ν. Πουλιαντζάς, *όπ. παρ.*, τομ. Β, σελ. 199.

65. Στο ίδιο, σελ. 198.

του σύγχρονου κράτους μας υποχρεώνει, κάθε φορά που θέλουμε να αναλύσουμε ένα κόμμα, να ξεκινάμε από την εξέταση της φύσης του κράτους στα πλαίσια του οποίου λειτουργεί. Μια μάλιστα και μιλάμε για το καπιταλιστικό κράτος θα πρέπει να εξετάζουμε τη βάση της συγκεντρωτοποίησης του κεφαλαίου και συνεπώς τη φύση και τη δυναμική της αστικής τάξης, του μπλοκ εξουσίας καθώς και τη δομή των κυριαρχούμενων τάξεων και στρωμάτων. Τέλος, μια και οι παραπάνω αναφορές ξεπηδάνε από την ιστορική εμπειρία της «αναπτυσσόμενης» δύσης, η εξέταση της εμφάνισης του κενσιανού κράτους και της παγκόσμιας κρίσης γίνεται υποχρεωτική.

Η σχέση κομμάτων-(πολιτικής) κουλτούρας

Παρά την έλλειψη συστηματικής ανάλυσης της σχέσης κομμάτων-πολιτικής κουλτούρας υπάρχει συμφωνία μεταξύ των μελετητών όλων των ιδεολογικών κατευθύνσεων ότι τα κόμματα παίζουν σπουδαίο ρόλο στο σχηματισμό της.⁶⁶ Αυτή όμως η αναγνώριση της σχέσης μεταξύ κομμάτων και κουλτούρας συνήθως έχει έναν επιφανειακό χαρακτήρα και συχνά κινδυνεύει να γίνει «δεοντολογική παρατήρηση» είτε επειδή η εσωτερική ζωή των κομμάτων δεν λαμβάνεται υπόψη είτε επειδή ο ορισμός της κουλτούρας είναι πολύ στενός.

Οι προσεγγίσεις των κομμάτων που στηρίζονται στις «οικονομικές θεωρίες της δημοκρατίας» αποδίδουν στα πολιτικά κόμματα μια *a priori*, ανιστόρητη έννοια ιδεολογίας, μέσω της οποίας τα κόμματα συμμετέχουν στο σχηματισμό της πολιτικής κουλτούρας. Έτσι, στην πρώτη περίπτωση τα κόμματα οργανώνονται γύρω από «μια σειρά αλληλοεξαρτημένων αρχών και αξιών και την πραγμάτωση ορισμένων θεμελιακών (τους) πιστεύω».⁶⁷ Ενώ στη δεύτερη περίπτωση, τα κόμματα αναπτύσσουν την ιδεολογία τους στην προσπάθειά τους να μειώσουν «το κόστος των πληροφοριών που χρει-

66. Βλέπε για παράδειγμα την περιγραφή του Neuman «της εκπαίδευσης των πολιτών προς την κατεύθυνση της πολιτικής υπευθυνότητας» σαν μια από τις θεμελιώδεις λειτουργίες των κομμάτων. (S. Neuman, *όπ. παρ.* σελ. 71-76). Επίσης την άποψη του Γράμσι ότι «τα πολιτικά κόμματα αναπτύσσουν και διαδίδουν τις απόψεις τους για τον κόσμο...» (A. Gramsci, *όπ. παρ.*, σελ. 355). Επίσης G. Almond - B. Powell, *όπ. παρ.*, σελ. 122. M. Curtis, *όπ. παρ.*, σελ. 141. M. Duverger, *όπ. παρ.*, σελ. 422-3.

67. M. Curtis, *στο ίδιο*.

άζεται η εκλογική τους πελατεία». ⁶⁸ Είναι φανερό πως αυτές οι αναλύσεις δίνουν ένα βολουνταριστικό χαρακτήρα στη σχέση κόμματος-πολιτικής κουλτούρας ή την θεωρούν έρμαιο των ορέξεων της εκλογικής αγοράς. Οι αναλύσεις αυτές φαίνεται να πέφτουν θύματα των ανιστόρητων αξιωμάτων τους. Έτσι, η ιδεολογική ανάπτυξη των κομμάτων φαίνεται να λαμβάνει χώρα σε ένα ιστορικά και πολιτιστικά κενό περιβάλλον.

Είναι φανερό πως τα πολιτικά κόμματα αναπτύσσουν την ιδεολογική τους ταυτότητα και συμβάλλουν στο σχηματισμό της πολιτικής κουλτούρας μέσα στα πλαίσια του προϋπάρχοντος πνευματικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος. Συνεπώς, η επιρροή τους πάνω στην πολιτική κουλτούρα πρέπει να εξετάζεται πάντα σε συνδυασμό με τον πολιτικό λόγο και την πολιτική πρακτική άλλων θεσμών και κομμάτων. ⁶⁹ Έτσι, για παράδειγμα, αν θέλαμε να εξετάσουμε την επιρροή κάποιου κόμματος στη ριζοσπαστικοποίηση της πολιτικής κουλτούρας θα πρέπει να μελετήσουμε τον ιδεολογικό πολιτικό του λόγο όχι μόνο στα πλαίσια της υπάρχουσας πολιτικής κουλτούρας αλλά και σε συνδυασμό με τον πολιτικό λόγο και την πρακτική άλλων θεσμών ιδιαίτερα δε εκείνων που το κόμμα έχει μεγαλύτερη επαφή μαζί τους (π.χ. άλλα κόμματα, συνδικάτα, Βουλή κ.ά.). ⁷⁰ Το τελευταίο μάλιστα φαίνεται να είναι ιδιαίτερης μεθοδολογικής σημασίας «όταν πρόκειται για σύγκριση που ξεπερνά τα εθνικά σύνορα μιας χώρας». Όροι όπως «αριστερά», «δεξιά», σοσιαλισμός ή ακόμα κοινοβούλιο, εκλογές κτλ. έχουν διαφορετική σημασία (και λειτουργία) όχι μόνο σε χώρες με διαφορετική κοινωνικοπολιτική ανάπτυξη αλλά ακόμα μεταξύ εκείνων που παρουσιάζουν πολλές ομοιότητες.

Δεν υπάρχει λοιπόν αμφιβολία πως με την ιδεολογική τους ανάπτυξη και με το να βρίσκονται στο επίκεντρο του πολιτικού λόγου και πρακτικής τα κόμματα συμβάλλουν δραστήρια στο σχηματισμό της πολιτικής κουλτούρας. Με άλλα λόγια, όπως το έθεσε και ο Duverger, «τα κόμματα δεν αντιπροσωπεύουν μόνο την (κοινή)

68. A. Downs, *όπ. παρ.*, κεφ. 7, σελ. 96-113.

69. J. Blondel, *όπ. παρ.*, σελ. 121-122 και 134-5.

70. Σ' αυτό το σημείο θα πρέπει να πούμε πως η εξέταση ιδεολογικών/πολιτιστικών εξελίξεων στον διεθνή χώρο καθώς και ο βαθμός της αποδοχής ή απόρριψης αυτών των εξελίξεων στα πλαίσια μιας χώρας επιβάλλεται (βλέπε για παράδειγμα την επίδραση που είχαν στα κόμματα οι εξελίξεις του 60).

γνώμη αλλά και τη δημιουργούν». ⁷¹ Η βιβλιογραφία όμως αποτυγχάνει να δώσει απάντηση για τις λεπτομέρειες αυτής της διαδικασίας: Πώς δηλαδή τα κόμματα καταφέρνουν όχι μόνο να εκπροσωπούν «το κοινό» αλλά και να συμβάλλουν στην ιδεολογική πολιτική και πολιτιστική του εξέλιξη. Οι απόψεις πως τα κόμματα συμβάλλουν στο σχηματισμό της πολιτικής κουλτούρας με την επιβολή προκατασκευασμένων προπαγανδιστικών σχεδίων ⁷² ή με τη χρήση συγκεκριμένης γλώσσας, τα οποία επηρεάζουν «τον (επικρατούντα) ορισμό του πολιτικού», ⁷³ φαίνεται να ορίζουν την έννοια της ιδεολογίας ιδιαίτερα στενά και έτσι δεν μπορεί παρά να έχουν περιορισμένη ισχύ και σημασία.

Εμείς θα ορίσουμε σαν ιδεολογία του κόμματος τη ρητή, σιωπηρή ή/και συμβολική πνευματική αποκρυστάλλωση όπως αναδύεται ή/και διαμορφώνεται από τον καθιερωμένο πολιτικό λόγο, την ταξική συμμετοχή, στις δραστηριότητες, τη δομή καθώς και τις εσωτερικές, διαπροσωπικές σχέσεις μεταξύ των μελών του. Αυτός ο ορισμός αφ' ενός υποστηρίζει μια υλική βάση κατανόησης της ιδεολογίας, αφ' ετέρου προτείνει τρεις συγκεκριμένους τρόπους με τους οποίους τα κόμματα συμμετέχουν και σχηματίζουν την πολιτική κουλτούρα: Τα πολιτικά κόμματα παρεμβαίνουν στη διαδικασία σχηματισμού της κουλτούρας *ρητά*, *σιωπηρά* και *συμβολικά*.

Η *ρητή* επιρροή ενός κόμματος στην πολιτική κουλτούρα μπορεί να είναι θετική ή/και αρνητική και πραγματοποιείται συνήθως μέσω διακηρύξεων και συγκεκριμένων πρωτοβουλιών και δραστηριοτήτων. Τα κόμματα, δηλαδή, ρητά ορίζουν τη θέση τους πάνω σε διάφορα θέματα (θετική) ενώ την ίδια στιγμή παίρνουν κριτική στάση απέναντι σε υπάρχουσες ή αναπτυσσόμενες απόψεις (αρνητική). Η *σιωπηρά* επιρροή των κομμάτων πάνω στην πολιτική κουλτούρα συνήθως πηγάζει από τις φιλοσοφικές συνεπαγωγές των ρητών τους διακηρύξεων και δραστηριοτήτων. Όταν, για παράδειγμα, κάποιο κόμμα κριτικάρει ένα καθεστώς σαν αντιδημοκρατικό στη βάση της ομαλής ή όχι λειτουργίας της βουλής, είναι λογικό να υποθέσουμε πως εξισώνει τη δημοκρατία με τον κοινοβουλευτισμό παίρνοντας έτσι θετικά μεν σιωπηρά δε θέση πάνω σε ένα σπουδαίο ιδεολογικό-πολιτικό ζήτημα. Από την άλλη μεριά,

71. M. Duverger, *όπ. παρ.*

72. Στο *ίδιο*.

73. J. Brodie - J. Jenson, *όπ. παρ.*, σελ. 1-2.

όταν ένα κόμμα αρνείται να πάρει θέση σε ένα ζήτημα, θεωρώντας το έτσι είτε ασημαντό είτε σαν μέρος άλλου προβλήματος αφηρητικά και σιωπηρά, ιεραρχεί τα προβλήματα και έτσι συμβάλλει στη δημιουργία και κατεύθυνση της κουλτούρας. Τέλος, η συμβολική συμμετοχή των κομμάτων στο σχηματισμό της πολιτικής κουλτούρας γίνεται μέσω μιας σειράς από συνειδητές ή ασυνειδητές πρωτοβουλίες που αυτά παίρνουν: Π.χ. χρώματα, σήματα, μορφή και τρόπος διανομής κομματικού τύπου, συμμετοχή ηγεσίας στην εκτέλεση αποφάσεων, ο ρόλος του αρχηγού κτλ.

Είναι φανερό πως παρά την ιδιαιτερότητα των τριών αυτών επιπέδων συμμετοχής των κομμάτων στην πολιτική κουλτούρα είναι δύσκολο να ξεχωριστούν μια και οποιαδήποτε δραστηριότητά τους είναι δυνατόν να εμπεριέχει περισσότερα από ένα επίπεδα. Παρόλα αυτά θα πρέπει να υπογραμμίζουμε τη σημασία των δύο τελευταίων (σιωπηρή και συμβολική επιρροή) μια και λογικά προηγούνται του πρώτου. Μάλιστα θα λέγαμε, πως τα δύο αυτά επίπεδα αποτελούν το ιδεολογικό πλαίσιο πάνω στο οποίο αναπτύσσονται οι «ρητές» πολιτικές πρωτοβουλίες καθώς και η βάση πάνω στην οποία τα κόμματα κατορθώνουν ή όχι να κτίσουν τη δική τους ηγεμονία, δηλαδή να ορίσουν «το πολιτικό» ή να συμβάλουν στους υπάρχοντες ορισμούς του. Σε τελευταία ανάλυση, οποιαδήποτε «ρητή» υπόσχεση ή πολιτική κόμματος μπορεί να παραμεριστεί όταν το «σιωπηρό» και «συμβολικό» πλαίσιο την έχει ήδη ξεπεράσει, ενώ ταυτόχρονα κάθε νέα πρωτοβουλία μπορεί να γίνει άμεσα και ευκολότερα δεκτή όταν κινείται στα πλαίσια των αρχών που διέπουν αυτά τα δύο επίπεδα ιδεολογικής έκφρασης του κόμματος.

Η πολιτική κουλτούρα, όμως, δεν είναι η μόνη πολιτιστική έκφραση που βρίσκεται σε διαλεκτική/σχέση με τα πολιτικά κόμματα. Τα κόμματα είναι ζωντανοί μηχανισμοί. Τα μέλη τους ζουν, δρουν και επιδρούν στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον. Έτσι, ο τρόπος ζωής τους, οι πολιτιστικές τους προτιμήσεις και συνήθειες, οι σχέσεις μεταξύ των δύο φύλων κλπ. αποτελούν τον πολιτιστικό μικρόκοσμο του κόμματος που δεν αφήνει ανεπηρέαστο το περιβάλλον. Παράπέρα, τα κόμματα φαίνεται να αναγνωρίζουν τη σημασία των μη άμεσα πολιτικών πολιτιστικών εκφράσεων και (πέραν της σχεδόν αυτόματης επιρροής στις πολιτιστικές σχέσεις μέσω των μελών τους) συνειδητά προσπαθούν να επηρεάσουν την πολιτιστική διαδικασία. Έτσι, για παράδειγμα, τα κόμματα οργανώνουν καλλιτεχνικές εκδηλώσεις, φεστιβάλ, εκθέσεις, και προωθούν ή απορρίπτουν συγκεκριμένες καλλιτεχνικές εκφράσεις. Με

αυτό τον τρόπο τα κόμματα είτε βοηθούν στη διατήρηση του πολιτιστικού status quo ή δημιουργούν εναλλακτικές πολιτιστικές εκφράσεις.

Ανακεφαλαιώνοντας, θα λέγαμε πως τα κόμματα πρέπει να θεωρούνται όχι μόνο επηρεαζόμενοι μηχανισμοί του πολιτικού συστήματος, αλλά και επηρεάζοντες. Μεθοδολογικά η «ρητή», «σιωπηρή» και συμβολική επιρροή τους σ' ολόκληρο το πολιτιστικό πλαίσιο πρέπει να εξετάζεται όχι ξεχωριστά αλλά σε συνδυασμό με την ταξική συμμετοχή, τις δραστηριότητες, τη δομή και τις εσωτερικές σχέσεις του κόμματος. Σε τελευταία ανάλυση, δεν πρέπει να ξεχνάμε, όπως χαρακτηριστικά έλεγε και ο Γκράμσι, ότι τα κόμματα δεν είναι παρά «ηγεμονικά σχήματα μέσα στα πλαίσια του κράτους»⁷⁴ και μόνο σαν τέτοια πρέπει να αναλύονται.

Δεν υπάρχει αμφιβολία πως μια σειρά από θέματα που αφορούν γενικά τα πολιτικά κόμματα χρειάζονται θεωρητική όσο και εμπειρική προσέγγιση. Με εμπειρική προσέγγιση, για παράδειγμα, έχουν αντιμετωπιστεί τα προβλήματα που αφορούν την εκλογική συμπεριφορά, εκλογική πελατεία, κομματική οργάνωση κ.ά., όμως συνήθως αυτές οι μελέτες δεν καταλήγουν ποτέ σε θεωρητικά συμπεράσματα. Από την άλλη μεριά πάλι, η εξέταση των προβλημάτων που αφορούν τα λαϊκίστικα κόμματα, τις σχέσεις και τη δυναμική των κομμάτων κάτω από συνθήκες κορπορατισμού, καθώς και το επίκαιρο πρόβλημα των σοσιαλιστικών κομμάτων στην εξουσία κάτω από συνθήκες κρίσης δεν έχει ξεπεράσει τα πλαίσια της απλής θεωρητικής προσέγγισης και έτσι μακριά από εμπειρικές μελέτες συχνά καταλήγει σε γενικόλογες θεωρήσεις.

Για όλα αυτά τα συγκεκριμένα προβλήματα είχαμε πολύ λίγα να πούμε στις παραπάνω σελίδες. Αυτό που προσπαθήσαμε να κάνουμε ήταν να προτείνουμε μια σειρά από θεωρητικές/μεθοδολογικές αρχές πάνω στις οποίες, κατά τη γνώμη μας, κάθε συστηματική ανάλυση των πολιτικών κομμάτων πρέπει να στηρίζεται.

74. A. Gramsci, *όπ. παρ.*, σελ. 176.